

DĚJINY SKANDINÁVIE

IVO T. BUDIL

TRITON
Metropolitan University Prague Press

TRITON
Praha/Kroměříž

Vydáno v rámci koedičního projektu
nakladatelství Stanislav Juhaňák – TRITON
a Metropolitan University Prague Press
(Metropolitní univerzita Praha, o.p.s.).

IVO T. BUDIL
DĚJINY SKANDINÁVIE

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Budil, Ivo T.

Dějiny Skandinávie / Ivo T. Budil. - 1. vydání. - V Praze : Stanislav Juhaňák - Triton : Metropolitan University Prague Press, 2017

Anglické resumé

ISBN 978-80-7553-293-0 (pdf)

94(48)

- Skandinávie - dějiny

- monografie

94(48) - Dějiny skandinávských zemí [8]

DĚJINY SKANDINÁVIE

IVO T. BUDIL

Stanislav Juhaňák – TRITON
Metropolitan University Prague Press

Prof. RNDr. Ivo T. Budil, Ph.D., DSc.

Dějiny Skandinávie

Tato kniha ani žádná její část nesmí být kopírována, rozmnožována ani jinak šířena bez písemného souhlasu vydavatele.

Recenzenti:

doc. PhDr. Miluše Juříčková, CSc.

PhDr. Jindřich Dejmek, DSc.

Vydáno v rámci koedičního projektu nakladatelství MUDr. Stanislav Juhaňák – TRITON a Metropolitan University Prague Press.

Kniha byla vydána v rámci Vědecko-výzkumného záměru MUP 34-25 „Soumrak osvícenství – případové studie ve vybraných regionech“ financovaného z podpory MŠMT na rozvoj výzkumné organizace v roce 2016.

© Ivo T. Budil, 2017

© Stanislav Juhaňák – TRITON, 2017

Cover © Dagmar Krásná, 2017

Vydal Stanislav Juhaňák – TRITON,

Vykáňská 5, 100 00 Praha 10,

www.tridistri.cz

www.mup-press.cz

ISBN 978-80-7553-293-0 (pdf)

Obsah

1 Úvod	9
2 Ultima Thulé: Pravěk Skandinávie	19
3 Ódinovi potomci: Vikingové	37
3.1 Křesťanství, obchod, civilizace a severský svět	39
3.2 Vikingové a počátky dánské státnosti	48
3.3 Vikingové a rozklad Franské říše	52
3.4 Vikingové a Britské ostrovy	56
3.5 Vikingové a západní Eurasie	62
3.6 Vznik dánské monarchie	66
3.7 Norsko na úsvitu dějin	69
3.8 Zrození švédské monarchie	79
3.9 Skandinávci na úsvitu nového věku	85
3.9.1 Dobyť Anglie	85
3.9.2 Knutovo severské impérium	92
3.9.3 Vzestup norského státu	98
3.9.4 Soumrak Vikingů	102
3.9.5 Vikingové v severním Atlantiku	103
4 Rozpolcená duše: Středověká Skandinávie	109
4.1 Dánsko: Touha po velikosti	121
4.2 Norsko: Touha po slávě	141
4.3 Švédsko: Touha po jednotě	159
4.4 Německé řády v Pobaltí a hanza	176
5 Severní hvězda: Reformace a raný novověk	182
5.1 Krize a pád Kalmarské unie	183
5.2 Severská reformace	193
5.3 Skandinávie a Pobaltí ve druhé polovině šestnáctého století	208
5.4 Kristián IV. a učednická léta Gustava II. Adolfa	222

5.5	Germánská apokalypsa	234
5.6	Dánsko a Švédsko po třicetileté válce	259
6	Ústup ze slávy: Osmnácté století	275
6.1	Karel XII. a limity imperiální imaginace	276
6.2	Švédsko: Léta „svobody“ a tápání	291
6.3	Dánsko a Norsko v osmnáctém století: Nenápadná odolnost	305
7	Výzva modernity: Devatenácté století	312
7.1	Neklidná léta: Švédsko za vlády Gustava IV.	314
7.2	Zrození národa: Finské velkoknížectví jako součást ruského impéria	319
7.3	Švédsko-norská unie	323
7.4	Dánsko na úsvitu moderního věku	337
8	Globální svět: Dvacáté a jednadvacáté století	349
8.1	Dánsko v letech 1914 až 1945	350
8.2	Žulová země: Švédsko za vlády Gustava V.	356
8.3	Norsko v letech 1905 až 1945	370
8.4	Finsko jako nezávislý stát	381
	8.4.1 Finsko mezi světovými válkami	392
	8.4.2 Finsko a sovětská hrozba	401
8.5	„Budoucnost nelze předpovědět, pouze vytvořit“: Dánsko, Švédsko, Norsko a Finsko v době studené války	435
8.6	Ve stínech a nadějích zítřka: Skandinávie na prahu jednadvacátého století	449
	Literatura	453
	Summary	464

1

Úvod

Skandinávie představuje z geografického hlediska výraznou součást evropského kontinentu rozprostírající se mezi Atlantickým a Severním ledovým oceánem na západě a severozápadě a Baltským mořem na východě. Její zeměpisná vzdálenost od středomořských a blízkovýchodních civilizačních ohnisek způsobila, že prakticky unikla pozornosti starověkých vzdělavců a že její plnohodnotná integrace do západního civilizačního okruhu proběhla relativně pozdě. Ve dvou historických obdobích, mezi devátým až jedenáctým stoletím a poté ve století sedmnáctém, se obyvatelé Skandinávie vymanili z tradičního provincialismu a svou válečnickou energií výrazně ovlivnili dějiny Západu. Moderní Skandinávie pak dokázala svým sociálním a ekonomickým modelem předložit působivou variantu modernity, jejíž možnosti nebyly pravděpodobně zdaleka vyčerpány.

Na stěně antického chrámu v Ankyře (dnešní Ankara) byl vytesán výňatek z nedochované autobiografie císaře Augusta (*Monumentum Ancyranum*), ve kterém imperátor uvedl, že jeho flotila vyplula od ústí Rýna směrem na východ do země Kimbrů, kam se žádný Říman doposud ať už po souši nebo po moři nedostal. Středomořská Římská říše se pomalu přibližovala ke Skandinávii, která se nevyskytovala na žádné známé starověké mapě (Hedeager 2011, 30). Genealogii pojmu Skandinávie můžeme sledovat do *Přírodní historie* (*Naturalis historia*) od Plinia Staršího, římského polyhistora, kterého veřejné působení v prvním století po Kristu přivedlo do různých oblastí impéria, včetně Británie a Germánie. Plinius Starší označil jako *Scadinavia* či *Scatinavia* ostrov nacházející se v Baltském moři proti Kodanskému zálivu (*sinus Codanus*) za Vislou. Jutský poloostrov obývaný Kimbry, kteří v minulosti otráslí římským impériem, nazval Plinius Tastris (Plinius IV, 55). Pliniův latinský název *Scadinavia* nebo *Scatinavia* pravděpodobně pocházel z germánského výrazu **Skaþin-aujō*, přičemž *aujō* znamená bezpochyby „zemi v moři“, zatímco **skaþan* zřejmě „nebezpečný“.¹ *Skadinavia* je tedy podle této interpretace

¹ V této souvislosti je zajímavé, že tradiční označení části Víku v Oslofjordu bylo *Ranrike* (staroseversky *Ránríki*), což by mohlo etymologicky souviset se jménem nebezpečné mořské bohyně Rán, která vyvolává bouři a chytá tonoucí do svých sítí. Její název je pravděpodobně předindoevropský.

„nebezpečným místem uprostřed moře“. Uppsalský klasický filolog Josef Svennung se domníval, že zmíněné označení si od mořeplavců vysloužil úsek mezi Kattegatem a Baltským mořem podél zrádných útesů u Falsterbo na jihozápadním pobřeží Skåne.

Plinius Starší věděl o výpravě, kterou podnikl kolem roku 325 před Kristem řecký mořeplavec Pytheas z Massalie (dnešní Marseille) kolem Britských ostrovů dále na sever nebo severovýchod (Henderson 2007, 7; Cunliffe 2002, 116–150). V nedochované knize *O oceánu (Peri tú Ókeanú)* Pytheas hovořil o ostrově Thulé nacházejícím se šest dní plavby od Británie nebo 10500 stadií (přibližně 1650 km) od ústí řeky Borysthenés (Dněpr). Z jeho popisu nebylo zřejmé, zda měl Pytheas na mysli Island, Faerské ostrovy, Shetlandy, pobřeží jižní Skandinávie nebo dánské ostrovy. Pojem Ultima Thulé se stal následně metaforickým označením vzdálené či mýtické země. Plinius Starší převzal Pytheovo svědectví o „*Gutonech, kmeni germánském, Pytheas míní, že sídlí v nížině oceánu zvaného Metuonis, jehož prostor zahrnuje 6000 stadií. Odtamtud je den plavby člunem vzdálen ostrov Abalus. Tam se po jarních povodních naplavuje jantar, který představuje nečistotu v zamrzlém moři. Obyvatelé ho prodávají blízkým Teutonům za dřevo na topení*“ (Plinius XXXVII, 35–36). Někteří autoři jsou přesvědčeni, že Gutonové jsou Gótové (Blažek 2011, 25).

Plinius Starší zmínil skupinu ostrovů zvaných *Scandiae*. Byl to možná Pliniův synovec Plinius Mladší, kdo spojil oba termíny *Scadinavia* a *Scandiae* a přepsal **Scadnia* jako *Scandia*. Tak se zrodila Skandinávie, tajemný ostrov ležící daleko na severu za skythsko-sarmatským světem. Strýce se již Plinius Mladší zeptat nemohl, protože zahynul v roce 79 během proslulého výbuchu Vesuvu. Ve druhém století po Kristu geograf Klaudios Ptolemaios vyšel z této záměny a zaznamenal čtyři ostrovy *Skandiai* ležící východně od Jutska (*Jylland*), z nichž největší nazval *Skandia*, čímž měl na mysli zřejmě dnešní *Skåne*, nejjižnější výběžek Švédska. Podle Ptolemaia je obývají Chaideinové, Favoni, Firaiové, Finnové, Gutové, Daukioni a Levoni (Helle 2003, 1–2; Blažek 2011, 39).² Pomponius Mela umístil ostrov Scandinavia do Kodanského zálivu, který se nachází nad Labem a je zaplněn řadou ostrovů nejrůznější velikosti, z nichž je Scandinavia největší a nejúrodnější a dosud ji osidlují Teutoni (Jordanes 2012, poznámka 42, 195).

Jordanes měl v *Getice (De origine actibusque Getarum)* z roku 551 o Skandinávii relativně přesnější informace. Tento historik ostrogótského původu a současník císaře Justiniána (vládl 527–565) čerpal ze

² *Chaideinoi, Fauonai, Firaioi, Finnoi, Gútai, Daukiónes a Leuónoi* (Ptolemaios II, 11, 16).

ztracených dějin Gótů (*Historia Gothorum*), které vytvořil roku 525 Cassiodorus na žádost krále Theodoricha. Jordanes upozornil na velký ostrov jménem Scandza ležící na severu v rozlehlém Oceánu, z jehož nitra národ Gótů „jako roj včel vyrazil do Evropy“ (Jordanes 2012, I, 38). Jordanes lokalizoval Scandzu proti ústí Visly, která pramení v Sarmatských horách (Karpatech) a odděluje Germánii od Skythie. Od západu je podle Jordana ohraničena „nesmírnými masami vod“ a ze severní strany tvoří její břeh Oceán, po kterém se nicméně nelze plavit. Ve východní části Scandzy se rozkládá „největší jezero na světě“ (Vänern), z něhož vytéká do Oceánu řeka Vagus (Göta). Germánské (Severní) moře zamrzá kolem ostrovů, přičemž vlci, kteří na ně z pevniny přebíhají, často kvůli extrémnímu mrazu oslepnou (Jordanes 2012, III, 40). Na ostrově Scandza žije podle Jordana množství národů (Jordanes 2012, poznámka 49, 196). Jordanes líčil kmen Adogit sídlící na severní straně ostrova, u něhož po čtyřicet dní během léta neustále trvá denní světlo, zatímco v zimě čtyřicet dní slunce nevyjde. To způsobuje u příslušníků zmíněného kmene častý zármutek. Dalšími kmeny na Scandze jsou Skrefennové, kteří nepěstují obilí, ale žijí se masem divokých zvířat a vejci ptáků, Suehans chovající vynikající koně a prodávající Římanům safirově zbarvené kožešiny, dále Theustes, Vagoth, Bergio, Hallin a Liothida, obývající rozlehlou a úrodnou pláň, Ahelmilové, Finnaithové, Fervirové a Gautigothové, drsná, válečnická populace, Mixové, Evagrové a Otingové, žijící jako zvířata v jeskyních vyhloubených ve skalách, Ostrogótové, Raumarikové, Aeragnarikové, Finové (údajně nejmírumilovnější), Suetidové, Dánové, Herulové (nejurostlejší), Granniové, Augandzové, Eunixové, Taetelové, Rugové, Arochové a Raniové (Jordanes 2012, III, 41).

Jordanes byl přesvědčen, že Scandza byla dílnou, v níž se vyrábějí kmeny nebo lůnem národů (*oficina gentium, vagina nationum*), z něhož vyrazili Gótové vedení králem Berigem a zahájili dlouhé putování, které z nich časem udělalo pány Západu (Blažek 2011, 26). Tento migrační mýtus, pro který nejsou žádné přímé důkazy (Góty můžeme identifikovat až na kontinentu u ústí Visly), učinil v západní genealogické imaginační, která má klíčový význam pro konstrukci národní identity, ze Skandinávie vedle Svaté země a Tróje jedno ze tří legendárních ohnisek, z nichž západní křesťanské národy odvozovaly svůj původ. Geograf a jazykovědec John Pinkerton napsal koncem osmnáctého století, že od Jordanese bylo pošetilé, když kolébku evropských národů umístil do nehostinného koutu Evropy. Severská království nepotřebovala takovou falešnou slávu (Pinkerton 1787, 172). Skandinávii v minulosti pokrýval mohutný les zabraňující v koncentraci obyvatelstva, které by populační tlak nutil přesídlit se přes moře na jih. Adam z Brém v jedenáctém století poznamenal, že v Dánsku žijí lidé především na pobřeží, protože

vnitrozemí je zarostlé a liduprázdné. Z demografického důvodu nemohla starověká Skandinávie představovat zřídlo, z něhož by vytryskla většina evropských národů. Jediné kolonie, které kdy vzešly ze Skandinávie, založili Piktové ve Skotsku, Normané ve Francii a Norové na Islandu a dalších severoatlantických ostrovech. Jordanes bohužel ovlivnil Isidora ze Sevilly, Bedu Ctihodného (který také nazval Skandinávii Skythií), Paula Diacona a řadu dalších. Tento „slabý spisovatel“ jedinou nešťastnou větou obrátil podle Pinkertona evropské dějiny vzhůru nohama. Myslitelé jako Montesquieu nebo Edward Gibbon se od jeho neblahého vlivu nedokázali osvobodit (Pinkerton 1787, 23–24).

Rozloha Skandinávie, jejíž významná část je prakticky neobyvatelná, kontrastuje s relativně nízkým zalidněním soustředěným převážně do jižních úrodných oblastí poloostrova, Dánska, jižního a středního Švédska, norských nížin v Trøndelagu a Østlandu a finských pobřežních regionů. Skandinávie tvoří přibližně dvanáct procent z celkové plochy evropského kontinentu (1,3 miliónu z 10,5 miliónů km²), ale její populace představuje pouze necelá tři a půl procenta Evropanů (25,6 miliónů ze 745,5 miliónů). Vzdálenost od Osla k Severnímu mysu (Nordkapp) je přibližně stejná jako z Osla na Sicílii. Největší skandinávská země, Švédsko, zabírá plochu 450 295 km², to znamená, že je o něco menší než Španělsko a téměř dvakrát větší než Velká Británie, ale na jejím teritoriu žije necelých deset miliónů obyvatel. V případě Norska je to 323 802 km² a 5 208 000 osob, Finska 338 145 km² a 5 477 000 lidí a Dánska 43 094 km² a 5 582 000 obyvatel (2015).

Zatímco nejsevernější části Skandinávie se nalézají za polárním kruhem, Kodaň se nachází na stejné zeměpisné šířce jako Labrador. Průměrné roční teploty ale této poloze neodpovídají, protože region je ohříván Golským proudem, který způsobuje, že průměrná teplota poloostrova převyšuje globální teplotu typickou pro obdobnou zeměpisnou šířku o pět až sedm stupňů. Kdyby tomu tak nebylo, představovala by pro nás Skandinávie pravděpodobně pouze geografický pojem bez známek složitější lidské kultury či historie podobně jako Grónsko.

Skandinávie je oblastí velmi početných a rozlehlých jezer, vzpomínek na ledovce, a rozsáhlých lesů, největších v Evropě, které ve Švédsku pokrývají padesát procent plochy, ve Finsku pětadesát procent a v Norsku dvacet pět procent. Zatímco v nejj jižnějších regionech Skandinávie, v Dánsku, Skåne a na pobřeží fjordů jihozápadního Norska se vyskytují opadavé listnaté lesy, střední Švédsko, jižní Norsko a jižní pobřeží Norska jsou porostlé severoevropskými smíšenými lesy, které se severně od šedesátého stupně severní šířky mění v tajgu, boreální jehličnaté lesy s převahou borovice nebo smrku. Na severu Norska v krajích Troms a Finnmark, ve finském Laponsku a na poloostrově Kola se

rozkládá subarktický a nejvýše na severu arktický pás tundry, břízy, vrby, lišejníků a mechů.

Čím je pro jižní Evropu Středomoří, tím je pro Skandinávii Baltské moře. Je to místo intenzivní obchodní a kulturní výměny, rybolovu, migrace obyvatelstva, mocenských střetů, válečných konfliktů a námořních bitev. Salinita Baltského moře v Øresundu je zhruba jedno procento, zatímco v Botnickém zálivu kolem tří desetin procenta, což znamená, že slanost vody, která má klíčový význam pro udržení žádoucí biodiverzity, musí být udržována přísunem vody ze Severního moře. Rybolov, který se v prehistorických dobách omezoval téměř výlučně na pobřeží, se stal postupně významným hospodářským odvětvím. Konzervace lososů, sledů, tresek, pstruhů a dalších ryb vyžadovala značné množství soli, s níž obchodovala ve středověku především hanzovní města.

Charakter přírody ve Skandinávii, členitost a ráz místní krajiny, fauna a flóra, zkrátka vše, co vytváří základní environmentální podmínky lidské společnosti, bylo zásadně ovlivněno existencí ohromného ledového příkrovu, který po většinu čtvrtohor pokrýval její povrch. Definitivní odtávání a zánik ledovce přibližně před deseti tisíci lety měl za následek vzestup původně zatížené pevninské masy, jež byl nejvýraznější ve východní části švédského Norrlandu, kde se terén zdvihl až o dvě stě osmdesát pět metrů, a nejmenší ve Skåne a Dánsku.

Z geologického hlediska je Skandinávie nejstarší částí Evropy. Společně se severním Polskem, Pobaltím a Ruskem tvořila kontinent Baltica, který se mezi svrchním kambriem až spodním devonem, před pěti sty dvaceti až čtyřmi sty milióny lety, srazil s kontinenty Avalonia³ a Laurentie.⁴ Kolize vyvolala kaledonské vrásnění, z něhož se zrodilo mohutné pohoří, které se teprve v důsledku rozpadu celistvého světadílu Pangea a vzniku Atlantického oceánu rozdělilo na Appalačské pohoří, horské masívy ve Skotsku a Irsku a Skandinávské pohoří táhnoucí se od norského regionu Vest-Agder po Finmark. Skandinávské pohoří, které je vystavěno z prekambriických metamorfovaných hornin (proslulé jsou například žuly *rapakivi* s výraznými načervenalými živci), lemuje na západě pobřeží Severního a Norského moře, jež se do něho zařezává v podobě nesčetných fjordů. Pobřeží skandinávských rovin především podél Baltského moře se vyznačuje mnoha zálivy a ostrovy. Nejvyšší hora Skandinávského pohoří, Galdhøpiggen v norském Opplandu, dosahuje výšky 2469 metrů nad mořem; nejvyšší hora Švédska Kebnekaise měří 2103 metrů a vrchol hory Halti na finské straně 1324 metrů. Pohoří je v důsledku blízkosti oceánu vlhké a bohaté na srážky s mnoha místními

³ Dnes severozápadní Evropa.

⁴ Těž Severoamerický kratón, dnes většina Severní Ameriky.

ledovci a sněžníky, případně v nižších polohách s mokřinami a jezery, která vyplnila sníženiny vyryté ledovci. V třetihorách byl relativně zarovnaný terén Skandinávského pohoří tlakem alpského vrásnění rozlámán a vyzdvížen a vznikl tak charakteristický vzhled rozsáhlé ploché hornatiny – *penneplény*. Pozůstatky kontinentu Baltica a Avalonie jsou vzájemně odděleny tektonickou Tornquistovou zónou,⁵ která protíná Skåne a Jutský poloostrov. Na sever od zmíněné linie se nacházejí rozsáhlé lesní porosty, zatímco jižně od Tornquistovy zóny je podloží intenzivně obdělávané zemědělské půdy tvořeno převážně prvohorními vápencovými a pískovcovými sedimenty.

Zánik ledovcové masy vyvolal tektonické pohyby v prostoru dnešního Dánska a jižního Švédska, v jejichž důsledku se Baltské moře střídavě otevíralo a opět uzavíralo. Přibližně před třinácti tisíci lety, když tíha ledovce ve Skandinávii poprvé poklesla, pevninský pás v Øresundu zablokoval baltský prostor a vzniklo baltské ledové jezero, které se kolem 10 700 před Kristem vylilo úžinou u Billinguenu ve Västergötlandu ve středním Švédsku. Spojení s Norským mořem umožnilo, aby se v Pobaltí vytvořilo yoldiové moře nazvané podle měkkýše *Yoldia arctica*. Po sedmi stech letech se spojení s vnějším oceánem znovu uzavřelo a zrodilo se ancylové jezero (7500 až 6000 před Kristem) pojmenované podle sladkovodního hlavonožce *Ancylus fluviatilis*. Vzestup hladiny světových moří umožnil v polovině šestého tisíciletí před Kristem opětovný průnik mořské vody do baltského prostoru a vznik brakického litorinového moře (podle měkkýše *Littorina littorea*), které zabíralo v době svého vrcholu kolem poloviny třetího tisíciletí před Kristem zhruba o čtvrtinu větší plochu než současné Baltské moře (Harff, Björck a Hoth 2011).

Skandinávie není vymezena výlučně geograficky, protože k ní neodmyslitelně náleží Dánsko ležící na Jutském poloostrově. Tato země až do roku 1658 zabírala tři provincie, které jsou dnes součástí Švédska – Skåne, Blekinge a Halland. Norské království zahrnovalo do poloviny sedmnáctého století tři regiony náležející v současné době Švédsku – Bohuslän, Jämtland a Härjedalen. Norsko sdílelo se Švédskem panovníka v letech 1319 až 1355 (a pak opět 1814 až 1905). Personální unie mezi Dánskem a Norskem existovala v dlouhém údobí 1380 až 1814. Finsko bylo na úsvitu dějin odlehlou pohanskou divočinou, jehož pobřežní oblasti si v rámci své evangelizační a civilizační mise podmanili v polovině dvanáctého století Švédové, kteří sami byli získáni pro křesťanství relativně nedávno předtím. Na druhé straně byla začátkem čtrnáctého století provincie Åland (Ahvenanmaa), obývaná převážně švédsky hovořícím obyvatelstvem, začleněna do finského biskupství v Turku

⁵ Podle německého geologa Alexandra Tornquista (1868–1944).

(Åbo). Vikinská expanze probíhající mezi osmým až jedenáctým stoletím transformovala Skandinávii v rozsáhlou kulturní a politickou nordickou zónu (*Norden*), která zahrnovala rovněž Faerské ostrovy, Orkneje, Shetlandy, Island a kolonie v Grónsku (osady v Severní Americe byly poměrně záhy opuštěny). Od šedesátých let třináctého století podléhala zmíněná severoatlantická území norské koruně, nicméně po rozluce Dánska a Norska v roce 1814 zůstala v držení Dánska, které jim posléze poskytlo rozsáhlou autonomii. Politické sjednocení Skandinávie se nikdy navzdory snahám některých vikinských králů, Kalmarské unie (1389 až 1523) a romantickým vizím nacionalistů devatenáctého století nepodařilo uskutečnit a je příznačné, že míra integrace do evropských politických a ekonomických struktur je v různých skandinávských zemích rozdílná. Zatímco Norsko a Island nejsou členskými státy Evropské unie, Švédsko a Dánsko odmítly v referendu vzdát se své měny ve prospěch eura, které bylo zavedeno pouze ve Finsku.

Archeologové se shodují, že kolem roku 4000 před Kristem skončil ve Skandinávii pozdní paleolit a mezolit a s prvními rolníky a pastevci začal neolit, který byl završen nástupem doby bronzové kolem roku 1800 před Kristem. Počátek doby železné je ve Skandinávii spojován s rokem 500 před Kristem, i když první železné artefakty se v této oblasti objevují o dvě stě až tři sta let dříve. Dílčí periody doby železné zahrnují podle dánského systému předřímské (keltské) období (500–1 před Kristem), římské období (1–400 po Kristu) a germánské období (400–800), které se dále člení na období stěhování národů (400–600) a merovejské období (600–800). Následující vikinský věk (800–1000) je považován za přechodnou dobu mezi skandinávskou prehistorií a historií. Středověk je ve Skandinávii zpravidla vymezen léty 1000 až 1520, kdy stockholmský masakr definitivně ukončil existenci Kalmarské unie a předznamenal nástup dynastie Vasů (v Dánsku a Norsku jsou za významný mezník pokládána léta 1536 až 1537, kdy bylo omezeno autonomní postavení Norského království a v obou zemích naplno propukla reformace).

Z lingvistického hlediska náleží dánština, norština, švédština, faerština a islandština do germánské skupiny indoevropských jazyků, zatímco finština a sámština patří mezi uralské jazyky. Ačkoliv s původem a šířením indoevropských jazyků jsou spjaty určité kontroverze, v minulosti rovněž politicky motivované, a řada badatelů varuje před spojováním archeologických horizontů s konkrétní lingvistickou či etnickou skupinou, předpokládá se, že mluvčí indoevropských či proto-indoevropských dialektů obývali dnešní Skandinávii a přilehlé území již před druhým tisíciletím před Kristem. Zde se – pravděpodobně pod vlivem blíže nespecifikovaných autochtonních jazyků – vyvinula germánská větev indoevropské jazykové rodiny. Přibližně ve stejné době se v severní a východní

Skandinávii rozšířily uralské dialekty, z nichž později vznikla finština a sámština. V první polovině prvního tisíciletí před Kristem, kdy germánské kmeny expandovaly do dnešního Nizozemí, středního Německa a Polska, existoval stále jeden společný germánský jazyk (i když mnozí badatelé tuto tezi zpochybňují). V době kolem počátku křesťanské éry došlo v důsledku migrací k rozštěpení na východní gótské dialekty a západní jazykové kontinuum (tzv. severozápadní germánštinu) rozprostírající se mezi Skandinávií a střední Evropou (Bandle 2002; Blažek 2011; Kortlandt 2010; Ringe 2006; Woodard 2008).

V letech 200 až 800 po Kristu byl ve Skandinávii používán archaický germánský jazyk pokládaný za předchůdce staré severštiny (švédsky *fornordiska*, dánsky a norsky *urnordisk*, islandsky *fornorræna*). Runové nápisy z údobí 200 až 600 po Kristu nalézané v Dánsku, Norsku a Švédsku působí z lingvistického hlediska značně homogenním dojmem. Mezi lety 550 až 750 proběhly fonologické a morfologické změny, které jsou charakteristické pro skandinávské jazyky, a vznikla vlastní stará severština. Když se Vikingové usadili v devátém století v Anglii, jejich řeč se natolik lišila od jazyků Anglosasů, že obě etnické skupiny používaly ke vzájemné komunikaci pidžin. Na konci vikinského věku, kdy se na Severu šířilo křesťanství a písmo, se západní větev staré severštiny (norština, islandština a faerština) oddělila od větve východní (dánština a švédština). Nejstarší rukopisy, které se zrodily na Islandu a Norsku ve dvanáctém století a v Dánsku a Švédsku ve třináctém století, dokládají výrazné lingvistické rozdíly. Švédské a dánské dialekty se diferencovaly ve dvanáctém století. Tehdy existovaly tři samostatné a vitální monarchie, Dánsko, Norsko a Švédsko, jež společně s Finskem sehrály pozoruhodnou a důstojnou úlohu při vzestupu západní civilizace.

Na přelomu desátého a jedenáctého století vikinské loupeživé výpravy v zásadě plynule přecházely do velkorysého pokusu o vybudování nordického dánského impéria, které po určitou dobu zasahovalo od Pobaltí po Britské ostrovy. V jedenáctém století ale skandinávské aspirace narazily na meze dané nedostatečnými zdroji a nerozvinutou politickou kulturou. Přírodní bohatství Baltského a Severního moře se stalo předmětem zájmu německých obchodníků, jejichž ekonomická kompetence zastínila moc místních panovníků. V Pobaltí se vlivnou politickou a vojenskou silou staly rytířské řády završující christianizaci evropského kontinentu. Doba, kdy barbarství bylo živlem, z něhož se po pádu Říma rodil nový typ civilizace, pominula. Skandinávie, jejíž „vůle k moci“ neměla dostatek času k vytvoření stabilní imperiální struktury, byla obětí zmíněné historické transformace. Výsledek bitvy u Stamford Bridge v roce 1066 představoval symbolické stvrzení této skutečnosti. Norman-ský Vilém Dobyvatel byl navzdory svému genofondu představitelem

triumfující středomořské románské tradice. Severská společnost poklesla na řadu staletí na úroveň periférie či „třetího světa“ západní civilizace. Ze strukturální zaostalosti a závislosti vysvobodila Skandinávii až průmyslová revoluce.

Po skončení vikinského věku vstoupila Skandinávie do údobí středověku. V regionu se zrodila tři relativně stabilní a životaschopná království odrážející určitá specifika místní společnosti zahrnující důraz na lokální svobody aristokracie, nezávislost sedláků a rezistenci zbytků pohanství. Na Severu se nicméně postupně jednoznačně prosadilo západní křesťanství, klasická vzdělanost a monarchismus se všemi politickými, sociálními a kulturními důsledky. Expanze v severním Atlantiku ustala a iniciativa k objevení Ameriky vzešla z kupeckých komunit ve Středomořím, nikoliv Severním moří. Celkově se středověké skandinávské společnosti chovaly spíše defenzivně. Válečnický duch již nestačil. Ekonomickou a vojenskou výkonnost určovaly znalosti, dovednosti a technologie, které Severané často postrádali. Obchod spojený s kořistnictvím, jenž byl ve vikinské době spjat s místními válečnickými a aristokratickými elitami, se přesunul do rukou specializovaných obchodních společností, především hanzy, obchodního svazu německých měst, který představoval dominantní ekonomickou sílu v Baltském a Severním moří až do šestnáctého století. Při christianizaci a dobývání Pobaltí byli řádoví rytíři úspěšnější než bývalí Vikingové. Skandinávie byla vystavena silné germanizaci. Jako obrana proti hanze a německému vlivu vznikla v roce 1397 z iniciativy dánské královny Markéty I. Kalmarská unie. Dánsko, Norsko a Švédsko sdílely jediného panovníka, ale podržely si svoji vlastní radu, sněmy a legislativu. Markétě I. a jejím nástupcům se nepodařilo učinit ze severské unie skutečné mocenské ohnisko konkurující kontinentálním impériím, ale bezpochyby zabránila politické a hospodářské marginalizaci regionu, což byl osud, který postihl Pobaltí. V šestnáctém století pozbyla hanza své ekonomické síly a rovněž středověké rytířské řády evangelizující Pobaltí ztratily vojenský význam. Kalmarská unie se po roce 1523, kdy ve Švédsku nastoupil Gustav Vasa, rozpadla. Vytvořilo se mocenské vakuum, které teoreticky mohla vyplnit Polsko-litevská unie. Bylo to ale švédské impérium, které především za vlády Gustava II. Adolfa zastínilo Dánsko, svého tradičního rivala, sehrálo klíčovou úlohu ve třicetileté válce a stalo se skandinávským a pobaltským hegemone. Švédsko nicméně nemělo potřebné hospodářské a lidské zdroje, aby svoji severskou říši udrželo. Hanza zanikla, ale ekonomicky se Švédsko stalo závislým na Nizozemí, které obsadilo i jedinou švédskou kolonii v Severní Americe v Delaware. Oslabení Polska způsobené mimo jiné předchozí švédskou asertivitou umožnilo expanzi Ruska do Pobaltí a během severní války v letech 1700 až 1721, jejíž součástí byla proslulá

bitva u Poltavy (1709), ruský car Petr I. Veliký porazil švédského panovníka Karla XII. To byl konec mocenského postavení Švédska a Skandinávie jako takové.

V roce 1809 Rusko připravilo Švédsko o Finsko, Švédsko se pod vedením nového panovníka, bývalého Napoleonova maršála Jeana-Baptisty Bernadotta, zmocnilo na úkor Dánska Norska, s nímž sdílelo unii až do roku 1905. V devatenáctém století statisíce Švédů odešly především do Spojených států amerických. Přírodní zdroje, dřevo, železo, měď, a vysoká gramotnost, příznačná pro protestantské země, umožnila mimořádně úspěšný průběh průmyslové revoluce, přičemž Skandinávie si vůči ekonomickým centrům světového systému dokázala vyjednat – na rozdíl od jiných společností – takové postavení, které jí přineslo vysokou míru prosperity. Skandinávie je příkladem regionu, který se snažil překonat periferní postavení vytvořením rozsáhlé severské zóny nebo impéria, konkurujícího Středomoří, severozápadní Evropě nebo Rusku. Neuspěla, protože nedokázala integrovat Britské ostrovy a dlouhodobě udržet hegemonii v Pobaltí a Baltském moři. Následkem zmíněného nezdaru se ve dvacátém století ponořila do „utopického blahobytného bezčasu“ jako přijatelné kompenzace za absenci historické velikosti.

2

Ultima Thulé: Pravěk Skandinávie

Přibližně před čtrnácti tisíci lety nastalo období globálního oteplení zvané *allerød*. Do Skandinávie, kterou prakticky celou pokrýval mohutný ledovec, pronikaly pozdně paleolitické lovecké populace. Na místě Severního moře byla tehdy převážně souš a tundra poskytovala obživu stádům lovné zvěře. Je pravděpodobné, že změny ve složení evropské fauny, především vymírání velkých savců, způsobily, že lovci hledali náhradní zdroje potravy na mořském pobřeží a věnovali se rybolovu a lovu mořských savců. Jejich hlavní specializací bylo nadále pronásledování losů a jelenů, kteří se ve velkém počtu proháněli v lesích jižní Skandinávie. Mnohé lovecké skupiny, náležející k magdalénské tradici, zaměřily z Francie do severoevropských nížin, jižní Skandinávie a Polska, kde vytvořily kulturní horizont zvaný *Federmesser* (12 000 až 10 800 před Kristem) a *hamburgien* (13 500 až 11 100 před Kristem).⁶ Pozůstatky *hamburgien* byly objeveny na lokalitách Jels v Jižním Jutsku (Sønderjyllandu) a Finjasjö na severu Skåne. Lidé, kteří přicházeli do Skandinávie z jihu, museli překonat vodní pás, který pokrýval střední Švédsko (tzv. *Norskerenna*). Jiné skupiny pravděpodobně migrovaly ze severovýchodu přes dnešní Finsko (Garanger 1992, 438–439). Stojí za zaznamenání, že z klimatických důvodů byla Skandinávie permanentně osídlena později než Amerika.

Podle osady Bromme na dánském ostrově Sjælland byla pojmenována pozdně paleolitická kultura *Brommekultur* datovaná do období 11 600 až 9000 před Kristem a známá z několika míst v Dánsku a Šlesvicku-Holštýnsku. Její příslušníci se usadili u Segebra u Malmö, nejstaršího známého lidského sídliště ve Švédsku (starého jedenáct tisíc let). Lovili jeleny, losy, rosomáky a bobry, žili ve stanech či zahluobených chatkách a používali jednoduché štipané kamenné nástroje. Zmíněná kultura z Bromme je pokládána za rané stádium *ahrensburgien*, kulturního komplexu, který navázal na *hamburgien* a jenž se rozšířil v jedenáctém až desátém tisíciletí před Kristem od západní Anglie přes Belgii, Nizozemí, severní a střední Německo a jižní Skandinávii až k pobřeží Baltu. *Allerød* vystřídalo období mladšího *dryasu* (9000 až 8300 před Kristem), během kterého průměrné teploty opět poklesly.

⁶ Britská varianta se nazývá *creswellian*.

S *ahrensburgienem* je spojována rovněž kultura *Hensbacka* ze západního pobřeží Švédska (střední Bohuslän severně od Göteborgu), z níž se později vyvinuly místní komunity mezolitických lovců a sběračů, především kultury *Sandarna*, *Nøstvet* a *Lihult*. Tehdy se již lovecké populace vydaly podél norského pobřeží směrem na sever, o čemž vypovídají nálezy z Høgnipenu v Østfoldu, Larviku a Hordalandu v Nordlandu (kultura *Fosna/Hensbacka*). Rybolov a lov mořských savců nabýval ve zmíněných společenstvích na důležitosti, jak o tom svědčí například dochované zbytky dřevěných člunů. Mroži a tuleni vystřídali jako hlavní součást jídelničku losy a jeleny. Kolem roku 9300 před Kristem dosáhli paleolitičtí lovci nordických oblastí Tromsu a Finmarku (kultura *Komsa* neboli *finmarkien*, nyní chápaná jako severní varianta kultury *Fosna/Hensbacka*, Garanger 1992, 495–523).

Ústup ledovce umožnil postupné osidlování Pobaltí, kam zamířili příslušníci šviderské kultury, charakteristické řápotvými hroty a expandující od střední Visly k Němenu, Pripjati a dále k Baltskému moři, které procházelo sladkovodní ancylovou fází. Přibližně v roce 7500 před Kristem dorazili nositelé šviderské kultury na území dnešního Estonska (nálezy v Pulli poblíž Pärnu) a kolem roku 7250 před Kristem se dostali do jižního Finska (Lahti Ristola). Setkání osadníků migrujících z jihu s loveckými skupinami přicházejícími z východu a severovýchodu vyústilo ve vznik finské suomusjävské kultury, jejíž vlivy jsou patrné i na švédské straně Botnického zálivu. V severním Pobaltí se pozdně šviderská kultura smísila v osmém tisíciletí před Kristem s raně mezolitickou maglemoskou kulturou, v důsledku čehož se zrodila kundská kultura. V Estonsku a Finsku se na mezolitických sídlišťích zachovalo množství artefaktů vypovídajících o způsobu života místních lovců a sběračů, včetně harpun, oštěpů pro lov ryb, luků a šípů, kopí s hroty z pazourku či křemene, sáně či zbytky člunu vydlabaného z jednoho kusu dřeva nebo rybářské sítě (Jutikkala a Pirinen 2001, 7–8).

Maglemoská kultura, nazvaná podle rozsáhlého rašeliniště u obce Mullerup na dánském ostrově Sjællandu, se v údobí 8000 až 6000 před Kristem rozšířila jako hlavní raně mezolitický kulturní horizont od Anglie a severní Francie přes Německo, Dánsko a jižní Švédsko až do Pobaltí. Během *preboreálu* (8300 až 7000 před Kristem) zavládlo sušší a teplejší podnebí a v jižní Skandinávii nastalo klima, které připomínalo kontinentální podmínky. Tundra byla vytlačována smíšenými lesy. Tento trend pokračoval v *boreálu* (7000–6000 před Kristem) a vyvrcholil v době klimatického optima v *atlantiku* (6000–3000 před Kristem), kdy rozsáhlá území jižní Skandinávie zarostla hustými pralesními porosty. Lovci, sběrači a rybáři používali typické mikrolity, drobné štípané kamenné nástroje s mnohočetným využitím, zasazované

do parohových, kostěných nebo dřevěných rukojetí a násad, sekery a mlaty z pazourku nebo břidlice. Společníka mezolitikům dělal pes, toto „největší dílo“ lidského ducha, jehož výskyt zásadně odlišil historické osudy a charakter Starého a Nového světa (Alphonse Toussenel). Lidé využívali mořské zdroje, sbírali plodiny, ale věnovali se rovněž lovu suchozemských zvířat. Některé osady byly pravděpodobně obývány sezónně. Podle typu sídel můžeme soudit, že základní sociální jednotkou byla rodina. Ornamenty vyryté na kostech a dřevě a jantarové přívěšky ve tvaru zvířat svědčí o symbolické aktivitě či uměleckých aspiracích tehdejších lidí.

Závislost na produktech moře byla v mezolitických sídlištích pobřežních oblastí Skandinávie a Pobaltí stále patrnější. Z maglemoské kultury vzešla v Dánsku a Skåne kongemoská kultura (6000–5200 před Kristem), pojmenovaná podle naleziště na západním Sjællandu. Období mezolitu završila ertebøllská kultura (5300–3950 před Kristem), jejíž název byl inspirován tzv. *kjøkkenmøddingy*, odpadkovými hromadami zbytků kostí a mušlí, které byly v devadesátých letech devatenáctého století zkoumány u vesnice Ertebølle v oblasti Limfjordu u jutského Ålborgu. Příslušníci ertebøllské kultury měli prokazatelné styky s komplexem s lineární keramikou, který přenesl z Balkánu do širokého pásma od Pařížské pánve přes střední Evropu po západní Ukrajinu neolitickou revolucí. Sami se však po dlouhá staletí zemědělci nestali. Obývali pobřeží Dánska a jižního Švédska, které bylo zalito do výše přesahující o pět až šest metrů současnou hladinu moře. Jutsko bylo tehdy ostrovem. Podnebí bylo teplejší a vlhčí, než je tomu dnes. Evropa byla porostlá smíšenými lesy. Mezolitici z Ertebølle díky efektivnímu využívání vydatných přírodních zdrojů prosperovali. Muži měřili v průměru sto šedesát osm centimetrů a ženy sto padesát pět centimetrů. Střední délka života dosahovala pětatřiceti let, ale mnozí jedinci se dožívali až šedesáti let. Lidé osidlující jižní Skandinávii vyráběli keramiku připomínající vzory z Pobaltí. Ve člunech vyplouvali na moře na lovecké výpravy, během nichž byli schopni skolit velrybu. Mnohé nálezy dokládají existenci fyzického násilí, pravděpodobně válečných konfliktů, a rituálního kanibalismu. Dále na severu a ve vnitrozemí přetrvávala tradice kultur *Fosna/Hensbacka* a *Komsa*, jejíž nositelé lpěli na tradičním paleolitickém způsobu života, lovili losy a jeleňy a nepřijímali jižní technologické a kulturní inovace (Lichardus, Lichardus-Itten, Bailloud a Cauvin 1985, 324–328).

Mezolitické komunity ertebøllské kultury si kolem roku 4000 před Kristem začaly osvojovat pěstování obilí a pastevectví, jež se nicméně stalo základem jejich subsistence až po roce 3100 před Kristem. Nastoupilo údobí *subboreálu* (3000–500 před Kristem), pro které byla charakteristická teplá léta, ale chladnější zimy. Neolitizace Skandinávie, jejímž

východiskem bylo Dánsko, odkud se šířila do jižního a středního Švédska a jihovýchodního Norska, představovala dlouhý a komplikovaný proces, který přinesl změny prakticky v každém aspektu lidské existence. Vznikala rozsáhlejší sídliště, zvyšoval se počet obyvatel a ertebøllská keramika byla nahrazena specifickými nálevkovitými poháry, podle kterých byl celý neolitický komplex pojmenován.⁷

Komplex s nálevkovitými poháry (4300–2800 před Kristem) zahrnoval rozsáhlé území táhnoucí se od Nizozemí k dolnímu toku Labe a přes jižní Skandinávii až ke střední Visle a Bugu. Na jihu zasahoval do Čech. Jeho příslušníci žili v jednoduchých domech o rozměrech zhruba dvanáctkrát šest metrů, chovali ovce, skot, prasata a kozy a pěstovali pšenici a ječmen. V okolí Malmö pravděpodobně dobývali měď, kterou jinak dováželi ze střední Evropy a z níž vyráběli bojové sekeromlaty a dýky. Později se objevily dlouhé domy dosahující délky třiceti až pětáctýřiceti metrů, jejichž seskupení bylo místy chráněno příkopy a palisádou, což by svědčilo o soupeření o zdroje. Pro komplex s nálevkovitými poháry byly charakteristické mohutné megalitické pohřební a kultovní stavby, dolmeny nebo komorové hroby, které jsou známy ze západní a jihozápadní Evropy a s nimiž se setkáme především na jihozápadě Skåne. Megalitické centrum v Sarup na dánském ostrově Fyn zabíralo pětáosmdesát tisíc metrů čtverečních, jiné středisko u Stävie poblíž Lundu třicet tisíc metrů čtverečních. V minulosti spojovali badatelé fenomén nálevkovitých pohárů s migrací nového neolitického obyvatelstva, pravděpodobně jde však o autochtonní materiální a symbolický výraz velké socioekonomické transformace místních mezolitických populací související s přijetím zemědělství. Na druhé straně někteří badatelé tvrdí, že oblast rozšíření kultury nálevkovitých pohárů zhruba odpovídá výskytu genu v populaci, který umožňuje trávit laktózu u dospělých jedinců, což je typické pro tradiční pastevecké populace.

Lovecké a sběračské skupiny žijící severně od komplexu nálevkovitých pohárů na severovýchodě Dánska, v jižním Norsku, podél pobřeží Svealandu a Götalandu a souostroví Ålandy a zařazované do kultury s jamkovou keramikou (3200–2300 před Kristem)⁸ přijímaly neolitické podněty selektivně. Někteří archeologové se domnívali, že šlo vesměs o příslušníky kultury s nálevkovitými poháry, kteří se navrátili k lovu a rybaření, ale genetické analýzy tuto hypotézu nepotvrdily. Kultura s jamkovou keramikou připomínala rozsáhlý kulturní komplex hřebenové keramiky⁹ (nazvaný podle otisků hřebenových kolků), který se do

⁷ *Funnelbeaker culture* (TRB), *Trichterbecherkultur* (TBK).

⁸ *Pitted Ware culture*.

⁹ *Comb Ceramic culture*.

Finska, Karélie a Pobaltí rozšířil po roce 3400 před Kristem ze severního Ruska. Jeho nositelé, používající sáně tažené psy, byli lovci a sběrači obývající ohromné území od Pobaltí přes východní Evropu až po Sibiř, zdobící předměty zvířecí hlavou a vytvářející červenou hlínkou skalní malby. Až do osmdesátých let minulého století řada odborníků pokládala rozšíření kultury s hřebenovou keramikou ve Finsku za migraci mluvčích uralskými protofinskými dialekty z Východu. V současné době jsou mnozí vědci vůči této tezi skeptičtější a objevily se dokonce názory, že uralskými jazyky se hovořilo ve Finsku a východním Pobaltí už od konce doby ledové (Jutikkala a Pirinen 2001, 9–10).

V Norsku, severním Švédsku, východním Finsku a Karélii vznikaly v údobí od konce mezolitu do rané doby bronzové výrazné nástěnné jeskynní malby především s naturalistickými vyobrazeními zvířat, jako byl los, medvěd, ryba nebo pták, schematickými lidskými postavami na lovu a scénami evokujícími praktiky šamanismu. V nejsevernějších oblastech Skandinávie, zejména ve Finnmarku a severním Finsku (*Säräisniemi I*) se vyvíjela relativně jednoduchá kultura využívající břidlicové nástroje bez znalosti keramiky, kterou někteří autoři spojují s etnogenezí Sámů (Laponců). V *subatlantiku* po roce 2300 před Kristem zavládlo oceánské klima, které je pro převážnou část Skandinávie (s výjimkou severního Švédska, Laponska a Finska) příznačné dodnes, s výraznější epizodou „malé doby ledové“ mezi lety 1500 až 1900. Tehdy se v jižní Skandinávii odehrály dramatické technologické a sociálně kulturní změny, které vyústily do nástupu komplexu se šňůrovou keramikou¹⁰ a jež sjednotily zmíněný region s rozsáhlou částí evropského kontinentu. Komplex se šňůrovou keramikou, jehož nositelé byli pastevcí pěstující pšenici a ječmen, se rozšířil v Dánsku, jižním Norsku, ve Švédsku až do oblasti Upplandu a v jihozápadním Finsku. V Dánsku se v polovině třetího tisíciletí před Kristem poprvé objevil kolový vůz tažený voly. Lokální rozdíly ve hmotné kultuře přičítají někteří autoři etnické diferenciaci. Charakteristickým rysem kultury se šňůrovou keramikou byly kamenné sekeromlaty imitující měděné sekyrky vyráběné ve střední a jihovýchodní Evropě a individuální způsob pohřbívání kontrastující s předchozími megalitickými kulturami. Na jihovýchodním pobřeží Baltského moře se z místní varianty kultury se šňůrovou keramikou vyvinula kultura *Haffküsten*. Ve Finsku představovala kultura *Kiukainen* směs kultury se šňůrovou keramikou a hřebenovou keramikou, která se rozvíjela ve vnitrozemských jehličnatých lesích v podobě azbestové keramiky (podle příměsi azbestu do keramického jílu). Zdá se, že zhoršující klimatické

¹⁰ *Corded Ware, Single Grave culture* (Dánsko), *Boat and Battle Axe culture* (Norsko a Švédsko).

podmínky, na něž se příslušníci kultury se šňůrovou keramikou nedokázali dobře adaptovat, způsobily, že kultura *Kiukainen* převzala více prvků z místní kultury se hřebenovou keramikou (Lichardus, Lichardus-Itten, Bailloud a Cauvin 1985, 469–490). Klasická archeologická škola, reprezentovaná například nestorem evropské archeologie Vere Gordonem Childem, pokládala expanzi zmíněného kulturního horizontu se šňůrovou keramikou za výraz migrace pasteveckých nomádů, pravděpodobně indoevropského původu, pocházejících z východoevropských rovin. Badatelé hlásící se k procesuální škole zdůrazňují socioekonomickou transformaci místních komunit vystavených obdobné environmentální, subsistenční nebo ekonomické výzvě, která způsobila jejich konvergenci ve sféře materiální a symbolické kreativity.

Kolem roku 1800 před Kristem vstoupila jižní Skandinávie do bronzového věku. Byl to shodou okolností švédský archeolog Oscar Montelius (1843–1921), kdo předložil v obsáhlé studii *Die älteren Kulturperioden im Orient und Europa* (1903) základní typologii a chronologii evropské doby bronzové. Skandinávie setrvala na periférii rodící se evropské civilizace. Ve zmíněném regionu primitivní technologie neumožňovala ve větší míře těžbu mědi a cínu, dvou hlavních složek bronzu. Kovy se proto na Sever dovážely výměnou za kožešiny, kůži mořských savců a jantar. Společnost byla stratifikovaná. V jejím čele stál vůdce, který kontroloval směnu zboží a svoji prestiž projevoval vlastnictvím měděných a bronzových předmětů, zhotovených často mimořádně umělecky zdařile. Osady tvořilo obvykle deset až dvacet pravoúhlých domů se stěnami zhotovených z proutí a bláta.

Vere Gordon Childe tvrdil před druhou světovou válkou, že specifická kulturní senzitivita evropského kontinentu v „barbarském věku“ svébytným způsobem integrovala a přehodnotila technologické a ideologické podněty přicházející z civilizací Předního východu a přispěla ke zrodu západní civilizační výlučnosti. Zmíněný archeolog napsal, že mezi populacemi doby bronzové v egejské oblasti, údolí Dunaje, Skandinávií a Británií lze rozeznat onu energii, nezávislost a vynalézavost, která odlišuje západní svět od Egypta, Indie nebo Číny (Kristiansen 1998, 14). Vere Gordon Childe v této interpretaci navázal na autory devatenáctého století, kteří se snažili nalézt (a náležitě zdůraznit) příčiny údajné civilizační výjimečnosti Západu, nicméně je skutečností, že ve společnostech doby bronzové můžeme zaznamenat některé dispozice, které dlouhodobě formovaly a ovlivňovaly osudy západního světa.

Skandinávští řemeslníci se počátkem druhého tisíciletí před Kristem naučili napodobovat kovové nástroje až doposud importované z jihu. Na Sever dorazily poprvé objekty vyrobené ze zlata, které nacházíme v mohylových hrobech vůdčích jedinců. Výskyt zbraní, sekýrek, meče, kopí,

štítu a chrániče nohou, a rozmístění pohřebišť naznačuje teritoriální konflikty a vzestup válečnické kultury, příznačný pro celý kontinent. Model vozu tažený koněm s pozlaceným diskem symbolizujícím slunce odráží pravděpodobně existenci solárního kultu. Civilizační podněty přicházející z mykénské oblasti zprostředkovala obyvatelům Skandinávie otomanská kultura rozkládající se v období 2100 až 1600 před Kristem v dnešním Sedmihradsku, východním Maďarsku a Slovensku (Kristiansen 1998, 374–376). Podle Kristiana Kristiansena se přibližně kolem roku 1500 před Kristem vytvořila ve Skandinávii svěbytná nordická regionální tradice, která přetrvala následujících tisíc let (1998, 68–70). V jižní Skandinávii až po Trøndelag v Norsku a Uppland ve Švédsku se vyskytují početné jeskynní malby z červeného okru, zobrazující postavy věnující se zemědělství nebo rybolovu, stáda dobytka, bojovníky se zbraněmi, sluneční kotouče, otisky rukou a nohou a další symbolické znaky. Tuto dovednost převzali představitelé nordické tradice od reprezentantů loveckého a rybářského arktického kulturního okruhu v severních oblastech Skandinávie. Do žulových skal na norském, švédském a dánském pobřeží podél Kattegatu byly vyryty lodě poháněné výlučně vesly svědčící o mořeplavbě. Nejstarší skandinávská plavidla byla vydlabána nebo vypálena z jednoho kmene, takže se hodila výlučně pro klidné vody. Později byly na boky lodí upevňovány plaňky, opracovaná prkna sahající od jednoho konce plavidla ke druhému (Zimák 2002, 9).

Hranice mezi agrárními kulturami pronikajícími do Skandinávie přes Jutský poloostrov a loveckými kulturami severovýchodní Evropy zasahujícími do Skandinávie přes Finsko procházela přibližně od ruského Vyborgu přes Vaasu ve Finsku a švédské město Umeå k norskému Tromsu na západě na břehu Severního moře. V závěru doby bronzové v jižní Skandinávii postupně vymizely mohyly a prosadilo se žárové pohřbívání. V polovině druhého tisíciletí před Kristem se kolonisté z jižního Švédska usadili na pobřeží jihozápadního Finska, využívali místní mořské zdroje a obchodovali s příslušníky kultury *Kiukainen*, kteří od nich přejali řadu nových technologií a kulturních zvyklostí a dovedností včetně rolnictví a pastevectví. Přibližně ve stejné době přišlo zemědělství do Finska z východu. Lov, rybolov a sběračství nicméně zůstaly základem místní subsistence. Zrodila se hybridní kultura *Säräisniemi 2*, která expandovala z východního Finska do severního Norska a Švédska a jejíž distribuce téměř splývá s pozdějším osídlením Sámů.

Znalost užívání železa se šířila v letech 900 až 300 před Kristem z černošské oblasti na sever do povodí řek Volha, Oka a Kama a dále do Karélie a Finska, odkud si ji osvojovaly skandinávské společnosti, které tak nijak nezaostaly za střední a západní Evropou. Železné artefakty se objevily velmi záhy, přibližně v polovině prvního tisíciletí před Kristem,

v nejsevernějších oblastech. Zbytky železné čepule, hrotů šípů a rybářských háčků ze železa byly nalezeny na ostrově Kjelmoey ve Varangerfjordu ve východním Finmarku, v severním Finsku, Karélii a poblíž ruského Archangelsku. S železem se jako užitkovým kovem setkáváme už v období 800 až 700 před Kristem na sídlištích pozdní doby bronzové u jezera Mälaren a v západním Švédsku, to znamená o dvě stě let dříve než v Anglii, severním Německu a Polsku.

Vzestup keltské civilizace vytvářející rozsáhlý pás od Britských ostrovů přes Francii, střední Evropu, severní Itálii, jihovýchodní Evropu až po Anatolii se projevil i ve Skandinávii. V závěrečných staletích prvního tisíciletí před Kristem se v Dánsku, jižním Švédsku a v Norsku vyskytují keltské, etruské a raně římské importy, zejména bronzové nádoby a zbraně. Zdejší společnosti čelily změnám klimatu, které bylo chladnější a vlhčí (Henderson 2007, 38). Zdá se, že v polovině prvního tisíciletí před Kristem se stratifikovaná náčelnictví doby bronzové ve Skandinávii zhroutila. Vystřídala je egalitářská kmenová společenství bez výrazné sociální hierarchie. Zatímco v pozdní době bronzové se i rozptýlená sídliště vyznačovala patrnou vnitřní organizací, pro ranou dobu železnou byly příznačné vesnice tvořené malými zemědělskými usedlostmi s individuální držbou půdy, dlouhodobě zkoumané například poblíž Grøntoftu v západním Jutsku. Vyčerpání zemědělské půdy a ekologická krize mohly způsobit migraci Kimbrů a Teutonů na jih, které čelil v roce 101 před Kristem v jižní Francii a severní Itálii římský vojevůdce Gaius Marius.

Skandinávie doby železné se vyznačovala zřetelnými regionálními rozdíly, které mnozí autoři spojují s lingvistickou a etnickou diferenciací. Společenství rolníků a pastevců nalézající se v jižní Skandinávii na Bornholmu, Ólandu a Gotlandu, ve Švédsku až na sever k jezeru Mälaren a v Norsku jižně od Trøndelagu měla řadu shodných rysů, které sdílela s komunitami v severním Německu. Zmíněná oblast vyznačující se sídelní kontinuitou od doby bronzové pravděpodobně představovala místo zrodu germánské jazykové rodiny. V římském údobí a době stěhování národů expandovala směrem k severu a zasáhla i do jižního Finska. Naproti tomu kultury doby železné v okolí Finského zálivu, Estonsku a severním Pobaltí jsou často spojovány s populacemi hovořícími proto-finskými dialekty. Třetí skandinávský kulturní okruh doby železné nacházející se v severní Skandinávii s četnými kontakty s loveckými a sběračskými skupinami v Karélii a Rusku je přičítán předkům Sámů.

V závěrečných staletích prvního tisíciletí před Kristem se rozloha osad a obydlí v jižní Skandinávii zvětšovala a počet dovezených luxusních předmětů keltského původu z Itálie a jihovýchodní Evropy vzrůstal. Rovnostářské agrární společnosti se měnily v agresivní a kořistnická

válečnická náčelnictví. Občiny volily z urozených rodů náčelníka (*konunga*), jehož úřad se nestal dědičným, přičemž důležitou úlohu sehrávala lidová shromáždění (*thingy*). Římský pozorovatel germánského života Publius Cornelius Tacitus poznamenal, že „*nejen ve vlastním národě, ale i v sousedních obcích je pro každého předáka zdrojem proslulosti a slávy, jestliže jeho družina vyniká početností a statečností; za takovými přicházejí poselstva, takovým jsou přinášeny dary a často už jen jejich pověst stačí odvrátit válku ... Jestliže rodná obec malátní dlouhým mírem a nečinností, odchází mnoho urozených mladíků na svou pěst k národům, které v té chvíli vedou nějakou válku, protože Germánům je klidný život nepřijemný, dále nebezpečí poskytuje víc možností, jak se zaskví, a konečně velkou družinu není možno vydržovat jinak než násilím a válkou. Vždyť od štědrosti svého náčelníka požadují onoho pověstného válečného koně i onen krvavý a vítězný oštěp a úlohu žoldu mají u nich hostiny, sice nepříteliš úpravné, ale vydatné. Prostředky k takové štědrosti poskytuje válka a loupež. Víc práce by ti dalo přemluvit Germány, aby obdělávali půdu a čekali na sklizeň, než aby vyzývali nepřítel k boji a sklízeli zranění. V jejich očích je leností a zbabělostí dobývat v potu tváře, k čemu si můžeš pomoci krví“ (1976, 340–341).*

Římský postup k Dunaji a Rýnu způsobil, že se Skandinávie ocitla na pomezí impéria, aniž o ní ovšem Římané získali během následujících pěti set let koexistence přesnější geografické nebo etnografické znalosti. Publius Cornelius Tacitus vyjádřil koncem prvního století před Kristem tuto středomořskou zdrženlivost: „*Plavidlo z našich krajů se však jen vzácně vypraví na onen nesmírný Océán, rozlévajícím se do nedohledna a patřícím tak říkajíc už jinému světu. Vždyť také, i kdybychom nechali stranou nebezpečí bouřlivého a neznámého moře, kdo by měl chuť opustit Asii, Afriku nebo Itálii a vystěhovat se do Germánie s krajinou bez půvabu, podnebím drsným a způsobem života a celkovým vzhledem smutným pro každého, kdo tu není doma“ (Tacitus 1976, 331–332). Pro skandinávské společnosti mělo toto soužití zásadní význam, i když římské rozhodnutí nepostupovat k ústí Labe způsobilo, že na Severu nedošlo k přímému kulturnímu kontaktu a následné romanizaci. Dlouhodobé působení Říma na Germány se nicméně projevilo i v Jutsku a jižní Skandinávii, kde byly mnohé římské artefakty integrovány do místního kulturního kontextu a přizpůsobeny lokálním potřebám. Placení tributu a výměna darů představovaly dlouhodobou římskou strategii pacifikace nevyzpytatelného germánského pohraničí. Nezanedbatelný byl rovněž vzájemný obchod. Ze Skandinávie směřovali na jih především otroci, kožešiny, kůže, peří, jantar, křišťál, drahokamy a plavé vlasy na výrobu paruk. Komunity v Dánsku působily jako zprostředkovatel obchodní směny pro severněji ležící skandinávské regiony.*

Jak ukázaly archeologické výzkumy vesnice Vorbasse v centrálním Jutsku, kolem roku 200 po Kristu byly jednotlivé usedlosti v rámci sídliště, které mohlo mít v Dánsku až dvě stě obyvatel, oddělovány ploty a soukromá držba půdy tak nahrazovala komunální vlastnictví. Podobný proces probíhal i v jižním Švédsku a Norsku. Mnohé domy s několika obývacími místnostmi a stáji pro ustájení dobytka dosáhly pozoruhodných rozměrů. Dřevěná usedlost v Borgu na Lofotech měřila na délku šedesát metrů, v Gene v Ångermanlandu čtyřicet metrů a v Jæren v Rogalandu v jihozápadním Norsku až sto metrů. Rodila se stálá střediska politické a vojenské moci, která se nicméně stále opírala o širší konsensus na půdě lidových shromáždění. Římané nazývali germánského kmenového vůdce s náboženskou funkcí *rex* a předáka válečníků *dux*. Zpravidla to byla stejná osoba. V gótských sněmech tvořených zástupci aristokracie byl volen *reiks*, zatímco válečný vůdce se jmenoval *kindins*. Publius Cornelius Tacitus napsal v roce 98 po Kristu v *Germánii*, že germánské kmeny si krále „*vybírají podle urozenosti, velitele podle statečnosti. Moc králů není neomezená zvůle a velitelé působí daleko spíše svým příkladem než rozkazem ... O věcech méně důležitých se radí předáci, o důležitějších všichni, ale tak, že i to, o čem rozhoduje lid, napřed projednají předáci*“ (1976, 336, 338). Náčelníci, kteří měli soudní pravomoc, byli voleni ve sněmech. Každý z nich měl „*k ruce sto mužů vybraných z lidu, ti mu radí a zároveň zaručují, že jeho rozhodnutí budou provedena*“ (1976, 340).

Tacitus nicméně zaznamenal určitá specifika skandinávské společnosti: „*Pak jsou obce Suionů, už v samém Oceánu; Suionové nejsou silní jen svými muži a zbraněmi, ale i loďstvy. Tvar jejich lodí se liší od našich tím, že na obě strany vyběhá před a je svým čelem stále připravena k přistání. Nepoužívají plachty ani neupevňují po bocích v řadě vesla – ta jsou volná a pohyblivá jako u některých říčních člunů a mohou být použita k veslování dopředu nebo dozadu, jak je právě zapotřebí. Také je u nich ve vážnosti bohatství, a proto vládne jeden, už neomezeně, s neodvolatelným právem na bezpodmínečnou poslušnost. Zbraně u nich nejsou volně k použití jako u ostatních Germánů, ale jsou uzavřené a strážené, a to otrokem, protože proti náhlému nepřátelskému přepadu je ochrání Oceán, zbraně v nečinných rukách snadno svedou ke zneužití, a neznamenalo by to pro krále žádnou výhodu, kdyby měl dozor nad zbraněmi nějaký šlechtic nebo vůbec svobodný muž, i kdyby to byl propuštěnec*“ (1976, 361).

Militarizaci severské společnosti v údobí 200 až 500 po Kristu odrážela výstavba mohutných opevnění kolem sídel nejenom v Dánsku, ale také jižním Norsku, Švédsku a Finsku. Odhaduje se, že místních střetů ve východním Jutsku se účastnilo na obou stranách pět set až tisíc mužů. Podél pobřeží pluly válečné mnohoveslice opatřené plachtami

a dlouhé až třicet metrů, které pojaly kolem padesáti bojovníků. Již několik staletí před naším letopočtem získaly severské lodě kýl, díky němuž dosáhly větší stability i na rozbouřeném moři. Na kýl se mezi přídi a zádi umísťovala příčná žebra s plaňkami, jež vytvářela obšívku trupu (Zimák 2002, 2–3).

V prvních staletích po Kristu vznikala v jižní Skandinávii rozsáhlá opevněná sídliště, ve kterých archeologové našli množství dovezených artefaktů z bronzu, skla a zlata a jež byla výrazem prestiže lokálních elit a dokladem rostoucí majetkové nerovnosti. Rozšiřovala se orná půda a rolníci používali lehký pluh s odhrnovačkou pro orbu těžkých půd. V Dánsku svědčí o výše zmíněných procesech sídliště Stevns na Sjællandu, Gudme na Fynu, Dankirke v Jutsku a Sorte Muld na Bornholmu, ve Švédsku zejména osady ve Skåne, Ölandu, Gotlandu, Götalandu, Svealandu a střední Norrlandu, v Norsku oblast Oslofjordu, jihozápad země od Agderu po Hordaland, Møre, Trøndelag a Lofoty/Vesterålen a ve Finsku sídliště na jihozápadním pobřeží. Někteří autoři tvrdí, že populace germánského původu migrovaly v prvních stoletích po Kristu ze západního Norska a oblasti kolem jezera Mälaren podél pobřeží Nordlandu do Tromsu a jižního a středního Norrlandu, odkud vytlačily původní sámské obyvatelstvo. Jiní badatelé předpokládají, že Nordland a Norrland byly již dříve osídleny proto-germánskými kmeny, jejichž kultura byla silně ovlivněna podněty přicházejícími z jihu.

Transformace, kterou prodělala skandinávská společnost v prvních stoletích po Kristu, ji materiálně a morálně připravila na zásadní historickou úlohu, již měla sehrát v západních dějinách na rozhraní pozdní antiky a raného středověku. Gótové, Langobardové, Vandalové, Burgundi a Anglosasové, kteří vybudovali na troskách Říše západořímské primitivní raně středověké státy, odvozovali svůj původ ze Skandinávie. Etnická identita představuje proces neustálých změn, interakce s jinými celky, vyjednávání a opětovného vymezování, takže bychom neměli podobné genealogické představy přeceňovat. Příliš často jsou zpětnou projekcí vytvořenou za účelem uspokojení konkrétních politických a ideologických potřeb a cílů (Pohl a Reimitz 1998; Pohl 2005). Mnohé archeologické nálezy nicméně dosvědčují možnou historickou autenticitu zmíněné archaické kolektivní paměti. Expresivní motivy zobrazující stylizovaná zvířata, osoby a mytologické výjevy, které se objevily v Evropě v pátém století po Kristu, měly pravděpodobně stepní, východní původ. Zvířecí ornamenty stylu I vykazují identické rysy ve Skandinávii, Anglii a na kontinentu od Francie po Ukrajinu. Styl II ze šestého a sedmého století byl rozšířen od Španělska a severní Itálie do jižní Skandinávie (Hedeager 2011, 50–58). Uvedené styly odrážely symbolismus a filosofii moci, jež byla charakteristická pro germánská společenství ve

Skandinávii, merovejské Francii, anglosaské Anglii a lombardské Itálii, a teprve postupně byly nahrazovány křesťanskou ikonografií. Jordanes zmínil v *Getice* krále Rodwulfa, jenž vládl v jižní Skandinávii, ale posléze hledal ochranu u Theodoricha v Itálii. Jordanes rovněž vypočetl dvacet osm skandinávských kmenů a projevil dobrou znalost geografie Skandinávie. Anglosaský hrdinský epos *Béowulf*, který vytvořil kolem roku 700 neznámý klerik, líčí události v Dánsku a Švédsku v pátém a šestém století a vypovídá o úzkých vztazích mezi Britskými ostrovy a Skandinávií, které dokládá rovněž pohřebiště Sutton Hoo ve východní Anglii ze sedmého století (Béowulf 2003; Carver 1992; Kendall a Wells 1992).

Prokopios z Kaisareie napsal ve *Válce s Góty*, dalším díle odrážejícím dramatické události střetávání středomořského a nordického světa, že germánští Herulové poté, když byli v šestém století po Kristu poraženi v boji s Langobardy, se obrátili k severu, dorazili k oceánu a přepravili se na lodích na Thulé. Tento ostrov, údajně desetkrát větší než Británie a ležící mnohem severněji, určitě nebyl Island či Orkneje, ale bezpochyby Skandinávie. Na zmíněném ostrově ležela většina půdy ladem a obývalo ji třináct početných kmenů, v jejichž čele stáli králové. Za letního slunovratu zde slunce téměř čtyřicet dnů nezapadá, zatímco o sedm týdnů později za zimního slunovratu čtyřicet dní nevychází a země zůstává ponořena v nekonečnou noc. V té době zachvacuje lidi hluboká sklíčenost, protože se nemohou navzájem setkávat: „*Ačkoliv si to přeji z celého srdce, nenaskytla se mi příležitost jít na tento ostrov a vidět na vlastní oči, co vypravují*“ (Prokopios 1985, 2:15, 132). Obyvatelé Thulé uctívají množství nebeských, pozemských a vodních bohů a dalších božských bytostí sídlících ve vodách pramenů a řek, kterým přinášejí různé oběti. Zajatce, kterého zajmou jako prvního ve válce, obětují tak, že ho zabijí, věší na strom, házejí do trní nebo usmrcují nejtrýznivějšími způsoby. Mezi místními kmeny vynikají Gautové, u kterých se usadili Herulové. Prokopios z Kaisareie zmínil rovněž barbarské Skrithifiny (pravděpodobně Sámy), kteří žijí jako zvířata, neodívají se, nenosí obuv, nepijí víno a neobdělávají půdu, ale živí se výlučně lovem (Prokopios 1985, 2:15, 132–133).

Řehoř z Tours zaznamenal v *Kronice Franků, Dějinách v deseti knihách (O boji králů a údělu spravedlivých)*, že kolem roku 515 se Dánové vedení králem Chlochilaichem (v eposu *Béowulf* vystupoval pod jménem Hygelák jako král Géatů) vylodili ve Frísku a plenili území krále Theudericha. Franský panovník proti nim vyslal svého syna Theudeberta se silným vojskem, které útočníky v námořní bitvě drtivě porazilo. Chlochilaichus byl zabit (2006, 108; III, 3). Ian Wood upozornil na výjimečnost této poznámky v kontextu Řehořova díla, protože kronikář se o Skandinávii a jejich obyvatelích jinak prakticky nezmiňuje. Řehoř z Tours označil Chlochilaicha za krále (*rex*), ačkoliv periferním vládcům, například

bretonským, fríským, saským, durynským, alamanským a bavorským, vyhradil nižší titul *dux*. Po roce 515 franské prameny o Dánech mlčí, a to až do vikinské expanze. Zdá se, že porážka, kterou utrpěl Chlochilaichus (jehož nezávislý výskyt ve vyprávění o Béowulfovi ukazuje na jeho význam v očích současníků) byla natolik závažná, že nájezdníci z jižní Skandinávie se neodvážili k útoku na franské území až do sklonku vlády Karla Velikého. První útok Severanů na kontinent uskutečněný krátce po pádu Říše západořímské byl tedy odražen (Wood 1983, 33).

Vliv raně středověkých států západní Evropy šestého a sedmého století na politickou organizaci společenství jižní Skandinávie je patrný. Mezi základy politické moci Franků a Skandinávců nebylo velkého rozdílu i z toho důvodu, že vycházely ze společného germánského substrátu. Archeologové se domnívali, že na konci šestého století a v průběhu sedmého století prodělaly společnosti ve střední Skandinávii rozsáhlou krizi, která se projevila v demografickém poklesu a relativní izolaci. Podle archeologů to mohly být důsledky ničivé morové epidemie, která po roce 541 zpusťovala Středomoří a poté většinu evropského kontinentu. Pozdější výzkumy ukázaly, že původní představy o kolapsu byly přehnané. Skandinávská společnost se ve zmíněném období rozvíjela relativně dynamicky, i když docházelo k lokálním přesunům obyvatelstva a politické moci do nových center.

Skandinávie byla před příchodem křesťanství tvořena archaickými zemědělskými a válečnickými komunitami, které neznaly žádnou formu organizovaného náboženství (Andrén, Jennbert a Raudverke 2004; Blain 2002; Näsström 1994). Mytologické příběhy představovaly poetickou tkáň, která prostupovala společností, vytvářela pouto mezi jejími příslušníky, dávala smysl individuálnímu bytí a reprezentovala kolektivní paměť a normativní zdroj morálního řádu. Skandinávci byli před christianizací polyteisty. Tak jako v archaickém herojském světě, který vyličil Homér, nebyla v kolektivní imaginaci pevná hranice mezi božským a světským. Na rozdíl od křesťanství či druidismu se zde nevyvinula zvláštní vrstva kněží specializovaných na udržování rituálního vztahu k posvátnu. Bohové zasahovali prakticky do všech aspektů lidského života. Náčelníci či panovníci byli zároveň náboženskými vůdci. Mezi lidmi a bohy existovaly reciproční vztahy, které stvrzovaly a udržovaly hostiny (*blót*) zasvěcené bohům a konané během jarní a podzimní rovnodennosti a letního slunovratu. Byly při nich přinášeny zvířecí obětiny a pronášeny připitky pro „dobrý rok a mír“ („*gott ár ok friðr*“).

Skandinávskou mytologii známe díky skaldské poezii, poetického odrazu hodnot a světonázoru herojského věku, který se utvářel přibližně od devátého do třináctého století. Skaldský básník měl za úkol oslavit panovníka, připomenout důležitou událost nebo poskytnout komentář

k probíhajícímu dění. Důležitou součástí skaldských básní byly *kennin-gy*, jinotajné opisy či metaforická spojení čerpané z obecně známých mytologických témat (Roesdahl a Wilson 1992, 172–175). Anonymní mytologické a hrdinské básně byly sepsány ve druhé polovině třináctého století na Islandu v podobě *Písňové* nebo *Starší Eddy*, jejímž jádrem byl *Codex Regius*, „Královský rukopis“. Po staletí byl uložen v Královské knihovně v Kodani a teprve roku 1971 byl vrácen zpátky na Island (Page 1997, 15; Kadečková 2001, 48). Ve dvacátých letech třináctého století sepsal islandský učenec a politik Snorri Sturluson mytologickou příručku pro začínající básníky – *Prozaickou* nebo *Mladší Eddu*, v níž se Snorri pokusil tradiční mytologii euhemeristicky reinterpretovat a převést do křesťanského kulturního kontextu. Výsledkem byl celistvý přehled severské pohanské kosmologie zahrnující vyprávění o vzniku světa, boji bohů s monstry, Ásů s Vany a apokalyptickém závěru dějin *ragnaröku*, kdy podle *Vědmíny písňe* (*Völuspá*) bohové zahynou a Slunce a hvězdy zhasnou. Svět se obnoví díky návratu nevinných božstev Baldra a Hoďra, kteří budou panovat ve zlaté říši Gimli.

Podle eddické poezie je středem kosmu *Ásgarďr*, sídlo bohů s obrovskou Ódinovou hodovní síní plnou bojovníků Valhalou. Ze svého trůnu *Hlidskjalfu* Ódin shlíží na svět. *Ásgarďr* je spojen se světem lidí (*Miðgarďr*) mostem *Bifröstem*. Kolem zemského kotouče se rozprostírá oceán, v němž žije had *Midgardsormr*. Na východě na březích rozsáhlého moře se nachází *Jötunheim* s hradem *Útgarďrem*, domov monster a sil chaosu. Pod zemským kotoučem leží říše smrti *Hel*. Ve středu světa rostl gigantický jasan *Yggdrasil*, dotýkající se nebes, jehož tři kořeny sahaly do *Helu*, *Jötunheimu* a *Miðgarďru* (Brøndsted 1967, 208). Lotte Hedeagerová ukázala, jak architektura a uspořádání sídliště Gudme existujícího přibližně v údobí 200 až 600 po Kristu na dánském ostrově Fyn odrážely severskou kosmologickou imaginaci a byly symbolickým ztělesněním „místa, ve kterém žijí bohové“ – *Ásgarďru* (2011, 152–163). Pro skandinávskou mytologii byl příznačný dualismus a antagonismus mezi bohy a giganty, kteří sice byli nepřáteli usilujícími o vzájemné vyhlazení, ale zároveň byli na sobě závislí. Bohové brání svět před zničením a nakonec podlehnou, ale potřebují moudrost a znalosti, jimiž disponují pouze giganti. První živou bytostí byl primordiální gigant Ymir. Bohové, kteří jsou sami z matčiny strany potomky gigantů, Ymira usmrtili a z jeho těla stvořili svět. Tak se zrodil z chaosu kosmos.

V čele skandinávského panteonu stál extatický bůh Ódin s výraznými šamanskými rysy, pán magie, čaroděj a nositel moudrosti a vědění. V severských mýtech se dochovalo sto padesát šest alternativních označení Ódina (Hedeager 2011, 7). Doprovázejí jej havrani Hugin a Munin reprezentující „myšlení“ a „paměť“, divocí vlci Freki a Geri a osminohý kůň

Sleipnir, který Ódina přenáší do světa mrtvých. Ódin přežil christianizaci a byl údajně uctíván v některých oblastech Skandinávie ještě na sklonku osmnáctého století (Hedeager 2011, 25). Lotte Hedeagerová se domnívá, že výsadní postavení, jemuž se Ódin těšil ve skandinávské mytologii od pátého do jedenáctého století před nástupem křesťanské éry, vyplývalo ze skutečnosti, že jeho mytologický obraz byl inspirován historickými rysy Attily. Hunský dobyvatel, který vybudoval v první polovině pátého století mohutné impérium rozkládající se od Černého k Severnímu moři, získal na výpalném odváděném především Východořímskou říší obrovské množství stříbra a zlata, které využil k budování rozsáhlé klientely zasahující až do Skandinávie. Jeho politická moc se poeticky projevila v mytologické imaginaci severských společenství v personifikaci Ódina, jenž v uvedené době na severských brakteátech nahradil římského císaře. Odrazem zmíněné asimilace bylo údajně také tvrzení Saxona Grammatica a Snorriho Sturlusona, že Ódin byl válečník, který přivedl Ásy z Asie (Hedeager 2011, 191–212). Hunský vpád rozdělil podle Lotty Hedeagerové evropský kontinent na romanizovanou jižní a jihozápadní část, která byla postupně evangelizována, a severní segment, v němž došlo k revitalizaci tradičního polyteismu, jenž byl integrován do křesťanského Západu až po dramatickém „střetu civilizací“ probíhajícím mezi osmým a jedenáctým stoletím. Raymond Ian Page poznamenal, že některé Ódinovy atributy nápadně připomínají legendu o Kristovi. Obdobně jako zakladatel křesťanství Ódin naplnil božské poslání tím, že se obětoval smrtí zavěšením. Byl probodnut kopím a mučen žizní. Je otázka, zda existoval společný substrát, z něhož se oba mýty vyvinuly, či zda jednoduše „*jeden z nich upadl do světa druhého*“ (Page 1997, 20).

Germánští bohové náleželi do dvou skupin, jež zahrnovaly Ásy, které francouzský religionista Georges Dumézil spojoval s vladařskou, kněžskou a válečnickou funkcí, a Vany, spjaté s plodností. Ódin, jehož manželkou byla Frigga, stál v čele Ásů. Mezi Ódinovy potomky náležel válečnický bůh hromu Thór, jenž bránil svým kladivem Mjöllnim Ásy proti obrům a který pojal za choť Sifu, bohyni se zlatými vlasy. Dalšími Ódinovými syny byli bůh výřečnosti a poezie Bragi, mladý Baldr, kterého nešťastnou shodou okolností usmrtilo slepé božstvo Hoðr, a Týr, bůh války, jenž obětoval svoji pravici, aby Ásové mohli spoutat vlka Fenriho, který na sklonku věků pohltí Ódina a zničí celý svět. Na pomezí společenství bohů a démonů se nachází ambivalentní Loki, jenž zplodil vlka Fenriho, hada obepínajícího zemi a vládkyni podsvětí Hel. Mezi Vany náleželi zejména bůh mořeplavby, rybaření a hojnosti Njorðr a jeho děti, dvojčata Freyr a Freya (Page 1997, 9–10).

Eddická poezie a mytologie zaštiťovala normativní systém starých Skandinávů. Za nejvyšší ctnosti Seveřanů byly pokládány svoboda

a čest. Právě tato druhá hodnota zabraňovala tomu, aby se silně egocentrická a individualistická společnost bez jednoznačné ústřední autority nezřítla do neovládutelného chaosu. Čest nebyla pouze osobní, ale rovněž kolektivní. Selhání jedince mohlo uvrhnout do hanby celou skupinu. Odplata, která udržovala morální rovnováhu, byla násilná a nemusela nutně směřovat proti skutečnému viníkovi. Bylo nutné, aby trpěla skupina, do níž náležel. Nepomstít se by znamenalo přijít o čest.

Imaginární trójská genealogie, podle níž předkové Římanů a dalších národů vzešli z urozených trójských uprchlíků, pronikla na Sever, kde ovlivnila skaldské básníky a jejich prostřednictvím nejznámějšího středověkého literáta Severu Snorriho Sturlusona (Hedeager 2011, 44). Germánští bohové, kteří měli být rivaly středomořského panteonu, se tak ocitli v područí klasické mytologické imaginace. V *Prologu Okouzlení krále Gylfa* Snorri Sturluson představil Ódina jako Thórova potomka pocházejícího z královského rodu v Tróji (nebo též Turklandu v narážce na panství seldžuckých Turků v Malé Asii).¹¹ Jednoho dne Ódin Tróju opustil a společně s ostatními Ásy putoval přes Německo do Skandinávie, kde se usadil ve švédské Sigtúně, spravované podle trójského vzoru: „*Svět byl rozdělen na tři části; jedna šla od jihu k západu a k Středomořnímu moři; ta část byla nazvána Afrikou; jižní díl této části je sluncem tak horký, že všechno je tam sžehnuté; – druhá část jde od západu k severu a k moři; ta se jmenuje Evropa či Aenea; severní díl její je tak studený, že tu ani tráva neroste a nikdo tam nebydlí. Od severu přes východní díl až k jihu nazývá se země Asií; v tomto díle světa je veškerá nádhera a krása a přebytek plodů, zlata a drahokamů; je tam také střed země; a tak jako je tam země krásnější a v každém zřeteli bohatší a lepší než jinde, tak také obyvatelstvo její se mohlo honositi všemi přednostmi, moudrostí a silou, krásou a všelikými dovednostmi. Poblíž středu světa byl postaven dům a přebytek, který byl nejproslulejší a který se jmenoval Trója, v zemi, již nazýváme Tureckem ... Ve městě bylo dvanáct předních mužů; ti překonávali všechny ostatní lidi, kteří byli na světě, ve všech mužných vlastnostech. Jeden z tamních králů se jmenoval Múnón či Mennón; měl za ženu dceru hlavního krále Priama, jménem Tróanu; ti měli syna, který se jmenoval Trór, jehož my nazýváme Thórem; narodil se v Thrákii u vévody, který se jmenoval Lórikus; ale když mu bylo deset let, dostal otcovy zbraně ... V severním díle světa setkal se s vědmou, která se jmenovala Sibila a kterou my nazýváme Siv, a pojal ji za ženu ... Syn její byl Lóridi a podobal se otcí; jeho syn byl Einridi, jeho syn Vingethór, jeho syn Vingener,*

¹¹ Ztotožnění germánských bohů Ásů s lidmi pocházejícími z Asie nalezneme již u kronikáře Ariho Moudrého (1068–1148) a v dánském epickém díle *Sága o Skjöldunzích* (vzniklém kolem roku 1200).

jeho syn Móda, jeho syn Magi, jeho syn Sesked, jeho syn Bedvig, jeho syn Athra, jehož nazýváme Annan, jeho syn Ítrman, jeho syn Heremód, jeho syn Skjaldun, jehož nazýváme Skjoldem, jeho syn Gudólf, jeho syn Finn, jeho syn Friallaf, jehož nazýváme Fridleifem; ten měl syna, který se jmenoval Vóden a jeho nazýváme Ódinem; ten byl znamenitým mužem moudrosti a veškerou svou dovedností. Jeho žena se jmenovala Frigidá, již nazýváme Friggou. Ódin, a stejně i jeho manželka, měl věštecký dar, a pomocí jeho shledal, že jméno jeho bude zachováno a ctěno v severním díle světa přede jménem všech králů. Proto zatoužil odejít z Turecka a vzal s sebou velký zástup lidí, mladých i starých, mužů i žen, a měli s sebou mnoho znamenitých skvostů. A kamkoli přišli, vypravovalo se o nich mnoho slavných věcí, takže se zdálo, jako by se více podobali bohům než lidem ... Nato se Ódin odebral dále na sever do země, která se nyní jmenuje Svíthjóð (Švédsko). Tam vládl král, který slul Gylfi. Když slyšel o cestě Asiatických, jak se dříve říkalo Ásum, vyšel jim naproti a nabídl Ódinovi, že se mu v jeho říši dostane tolik moci, kolik by si sám přál ... Ódin měl s sebou syna, který se jmenoval Yngvi, jenž po svém otci se stal králem ve Svíthjóðu a od něhož pocházejí rody, zvané Ynglingů“ (Steblin-Kamenskij 1984, 161–164, přeložil E. Walter).

Obdobně se Normané dovolávali příbuzenství s Anténórem, rádcem trójského krále Priama. Po pádu Tróje Anténór údajně uprchl do Ilýrie a stal se předkem Dáků, které Normané zaměnili za Dány.¹² Severský euhemerismus prokázal značnou rezistenci. Ještě koncem sedmnáctého století dospěl Islandčan Thermodius Torfaeus, jenž studoval v Kodani a žil v Norsku, k závěru, že prvním dánským králem byl Ódinův syn Skjöld, jehož vláda začala krátce před Kristovým narozením. Spisovatel Aristide Joly viděl ve výše zmíněném kulturním působení Jihu na Sever snahu, která vyvrcholila v době renesance, „odnárodnit“ lokální historickou paměť a začlenit ji do jednotného rámce klasické tradice (Joly 1870, 127–128).

Germánské písmo, runy, se zrodilo na počátku prvního tisíciletí. Nejstarší runový nápis byl nalezen na sponě pocházející z Meldorfu v kraji Dithmarschen severně od ústí Labe. Je datován do roku 25 po Kristu. Ve druhé polovině druhého století byl zhotoven nápis na hrotu kopí z Øvre Stabu v norském Opplandu. Původ run byl nejčastěji hledán v severoitalských abecedách odvozených z etruského písma. Thomas Markey se pokusil doložit, že runy jsou nejbližší písmu, které používali Kamunové, populace příbuzná s Etrusky, jež obývala alpský region severní Itálie. Na sever přinesli kamunské písmo pravděpodobně Keltové

¹² Dudon ze Saint-Quentin napsal v tomto smyslu v roce 1015: *Igitur Daci nuncupantur a suis Danai vel Dani* (cit. Joly 1870, 127).

(Blažek 2011, 34–35). Někteří badatelé se nicméně domnívali, že runové písmo bylo nezávislou severskou invencí. Samotní Germáni přisuzovali runám božský původ. Ódin je podle epické básně *Runatál* získal tak, že obětoval sám sebe a proklán kopím visel devět dní a nocí na stromě Yggdrasilu.

Runová abeceda se nazývala *futhark* (podle prvních šesti písem), přičemž rozlišujeme prostý germánský (24 znaků), anglosaský (28 až 33 znaků) a vikinský futhark (16 znaků). Runy se ryly do kamenů nebo dřeva. Měly výraznou náboženskou funkci a používaly se při magických úkonech, věštbách a léčení. Seveřané jimi nikdy nepsali dlouhé texty, jaké byly obvyklé v civilizovaných zemích, ale pouze relativně stručné nápisy. Poetické skladby se nadále předávaly ústně. Runoví mistři (*runic*) a mistryně (*alruny*) se těšily výsadnímu postavení. Ve vikinském věku se zrodil zvyk vztyčovat kameny, na kterých runové písmo připomínalo skutky mrtvých. Zároveň se často zvěčnili původci monumentu. Například nejdelší dánský runový nápis z Glavendrupu na Fynu pocházející z údobí kolem roku 900 vytvořila pro svého zesnulého manžela jistá Ragnhilda. Její choť byl označen za kultovního vůdce (*god*) Sølveru a velitele (*Þegn*) válečníků (*via-lið*). Runy, které byly zasvěceny Thórovi, zmínily (nikoliv jménem) syny a přivolávaly kletbu na každého, kdo by nápis či kámen poškodil. Nejvyšší obliby dosáhly runy ve Švédsku, odkud pochází přes dva a půl tisíce nápisů, z nichž dva tisíce šedesát vzniklo před rokem 1100 (Blažek 2011, 46–47; Jesch 2001; Looijenga 2003; Page 1998).

Obvykle se soudí, že soumrak severského pohanství znamenal i postupný zánik run. Sociální funkce písma se měnila a runy byly vytlačovány latinkou v důsledku šíření křesťanství. Zatímco ve střední Evropě zmizely v polovině osmého století, ve Skandinávii se dochovaly až do počátku dvanáctého století. Na švédském venkově se především k dekoracím účelům udržely runy do dvacátého století. Nicméně nelze přehlédnout fakt, že většina pamětních monumentů s runovým nápisem vznikla v době christianizace, kdy se v severských zemích na čas zrodila hybridní pohansko-křesťanská kultura. Téměř třímetrový kámen vztyčený v jedenáctém století v norské osadě Dynna v Hadelandu na paměť dívky Astrid zobrazoval křesťanskou ikonografii ukazující Krista jakožto betlémské dítě a tři mudrce přinášející dary Panně Marii.

3

Ódinovi potomci: Vikingové

V době železné prodělala Skandinávie transformaci z relativně autonomní oblasti prehistorické Evropy do periférie historických civilizací, Římské říše a později merovejského a karolinského státu. Tuto proměnu provázela politická evoluce od relativně egalitářské kmenové společnosti přes náčelnictví k primitivnímu státu. Geografická odlehlost, určitá revitalizace místního pohanství, k níž došlo v době stěhování národů, a přechodná politická krize a vojenská slabost západoevropských zemí v raném středověku způsobily, že skandinávské válečnické společnosti vystupovaly mezi osmým až jedenáctým stoletím jako závažná bezpečnostní hrozba, která však nikdy nedokázala (na rozdíl od islámu) předložit z vlastních hodnotových a materiálních zdrojů civilizační alternativu vůči křesťanské Evropě. Přírozeným důsledkem této slabosti byla christianizace Skandinávie, která znamenala definitivní integraci Severu do západní civilizace a sputání nordické mytologické imaginace.

Koncem osmého století začalo bouřlivé údobí v dějinách Skandinávie, které nazýváme vikinský věk. Na západě Norové, Dánové a Švédové prosluli zprvu jako piráti, později jako dobyvatelé a kolonisté. Jejich identita byla velmi flexibilní.¹³ Mohučský arcibiskup Hrabanus Maurus uvedl v polovině devátého století, že lidé ze (severní) hranice jsou nazýváni Seveřany (*Marcomanni quos nos Nordmannos vocamus*, Blažek 2011, 55). Frankové znali Skandinávce jako *Nordmanny*. Irové jim dali jméno *Lochlannach* (Seveřané), přičemž rozlišovali mezi Nory – *Finn-gaill* („bílí cizinci“) a Dány – *Dubh-gaill* („černí cizinci“). Adam Brémský použil v jedenáctém století termín *Askomani*, „jasanoví muži“ podle materiálu, ze kterého Skandinávci stavěli své válečné lodě (Adam Brémský 2:31, 101). Na východě Seveřané pronikli hluboko do slovanského prostředí, kde byli označováni *Rus* podle finského slova *Svear*, nebo Varjagové,¹⁴

¹³ Adam Brémský uvedl, že Vikingové „*platí tribut dánskému králi, aby jim dovolil získávat kořist u barbarů, kterých žije mnoho okolo tohoto moře* (Baltského). *Stává se však často, že volnou ruku, již dostali proti nepřátelům, zneužijí i proti svým vlastním lidem. Proto si vzájemně nevěří a jeden druhého bez milosti polapí a prodá do otroctví, ať už druhovi či barbarovi*“ (4:6, 193).

¹⁴ Slovanský termín *varjagi*, válečníci, pochází se staroseverského slova *væringar*.

v Byzantské říši *Rhos* (*varaggoi*). Vikingy (*vikingr*) nazývali Severany pouze obyvatelé Anglie, a to prokazatelně v jedenáctém století, odkud se posléze tento pojem rozšířil do dalších jazyků, přičemž v moderním smyslu jej užíváme až po roce 1840 (Whittock a Whittock 2013, 33). Zmíněné označení pravděpodobně znamená „ti ze zátok“ podle staroseverského slova *vík* (Blažek 2011, 43).

Výboje Vikingů předznamenaly začlenění Skandinávie do křesťanské západní civilizace. Severané stáli u počátků dvou světových říší, Velké Británie a Ruska, založili pozoruhodné multikulturní království na Sicílii a dosáhli břehů Severní Ameriky. Vikingové, kteří vpadli do rozvinutějších zemí, byli barbaři, ale rychle se učili, přizpůsobovali a přejímali cizí inovace a znalosti. Nejenom napodobovali, ale jednou osvojené tvořivě rozvíjeli (Wax a Wax 1955). Byli silní, a proto si mohli dovolit být (občas) tolerantní. Stávali se z nich dobří kolonisté, obchodníci a diplomaté.

V době nástupu Vikingů byla většina Skandinávie s výjimkou Finska a odlehlých severních oblastí sjednocena homogenní politickou, materiální a symbolickou kulturou. Využívání přírodních zdrojů vyžadovalo loďní dopravu a rozvoj námořní technologie a dovednosti. Kvalitní a rychlá loď byla nezbytnou součástí života skandinávských komunit obdobně jako sáně nebo lyže. Vikinští válečníci, kteří se utkávali například ve Wessexu s ozbrojenci Alfréda Velikého, kladli na rozdíl od svých protivníků menší důraz na kopí, ale o to více používali při boji zblízka meč a kruhový štít. V devátém a desátém století se ve značném množství vyvážely do Skandinávie meče franského typu vyráběné ve středním Porýní, například v Solingenu,¹⁵ nebo v horním Podunají, zejména v Passově.¹⁶ Typickou a obávanou severskou zbraní byla obouruční sekera (*skeggox*). Zámožnější Vikingové nosili železnou přilbu. Tělo si chránili odolným prošívaným kabátcem nebo kroužkovou zbrojí. Pokud jde o konkrétní střet, nepřišli Vikingové prakticky s žádnou významnou inovací. Za hradbou štítů (*skjaldborg*) čelili útoku a poté, kdy byl nepřítel otřesen protiúderem, během něhož byl štít užíván jako útočná zbraň, přecházeli do individuálního boje muže proti muži. Vikingové bojovali téměř výhradně pěšmo a jízdu disponovali většinou za účelem rychlého přesunu. Značnou proslulost získali obávaní berserkové, válečnická kasta spjatá s Ódinovým kultem, jejíž příslušníci se odívali do vlčích a medvědích kůží. V bitvě propadali transu či bojovému šílenství (*berserksgangr*) se značným psychologickým účinkem na protivníka. Byla to jakási syntéza šamanismu s válečnictvím, připomínka archaických dob

¹⁵ Se značkou UFLBERHT.

¹⁶ Se značkou INGELRI.

nespoutané destruktivní emocionalitu splývající s posvátnem. Z antropologického hlediska prezentovali příslušníci vikinské elity poměrně stejnorodou skupinu, která se svým vzezřením pravděpodobně příliš nelišila od dnešních Skandinávců, pokud pomineme o deset centimetrů nižší vzrůst. Muži pocházející z Dánska byli vysocí v průměru 172,6 cm, ženy 158,1 cm, mužští obyvatelé Norska dorůstali v průměru 175,6 cm, zatímco norské ženy 159,6 cm. Většina Vikingů se vyznačovala protáhlým, dolichokranním tvarem lebky (Roesdahl a Wilson 1992, 116–117; Steffensen 1953).

Z hlediska námořní dopravy disponovalo Dánsko přirozenou výhodou jako spojnice mezi západní Evropou a Pobaltím, mělo přístup ke germánskému a slovanskému světu a přes Severní moře komunikovalo s Anglií. Norsko, které bylo od Švédska odděleno horami a obtížně přístupnými lesy, se orientovalo na severní Atlantik včetně Britských ostrovů a pobřeží západní Evropy, i když Trøndelag a severní Norsko mělo dobré pozemní spojení s Východem. Kolem norského pobřeží vedla důležitá námořní trasa, která umožňovala zajíždět až do Karélie a dál na východ. Švédsko (s výjimkou jihozápadní části) bylo obráceno k Pobaltí, Finsku a Rusku. Tyto geografické okolnosti ovlivňovaly logiku vikinské expanze.

Kontinentální Evropa objevila Skandinávii poměrně pozdě. Teprve v jedenáctém a dvanáctém století měli vzdělaní Evropané přesnější informace o zeměpise tohoto regionu. Franský kněz a literát Einhard (775–840) působící na dvoře Karla Velikého a Ludvíka Pobožného napsal o Baltském moři ve *Vitae Karoli Magni*, že je to záliv rozprostírající se od Západního oceánu na východ do neprozkoumané dálky. Adam Brémský uvedl v jedenáctém století, že díky průzkumníkům, jako byli vévoda Ulf, otec dánského krále Svena Estridsena, nebo norský panovník Harald Sigurdsson, není již Baltské moře záhadou. Nazývali je rovněž Barbarské nebo Skythské moře nebo po vzoru Římanů Svébské moře, Maeotskými bažinami, Gétskou pustinou nebo Skythským pobřežím (Adam Brémský 4:10, 196).

3.1 Křesťanství, obchod, civilizace a severský svět

V létě 789 se královský správce, *reeve*, sloužící v Dorchesteru západosaskému panovníku Brihtricovi (786–802) dozvěděl, že u pláže zakotvily tři cizí lodě. Domníval se, že jde o kupce, a s několika muži se na koni vypravil do přístavu (pravděpodobně jihoanglického Portlandu). Dopusťtil se vážného omylu, který jej stál život. Když cizince vyzval, aby se odebrali do královského města, bez váhání jej i s doprovodem zabili. Byli

to Vikingové z norského Hordalandu z oblasti kolem Hardangerského fjordu.

Dne 8. června 793 vyplenili dánští nájezdníci proslulý klášter svatého Cuthberta v Lindisfarne ležící na ostrově Holy Island nedaleko pobřeží Northumbrie. Alcuin z Yorku v Northumbrii, jeden z nejvzdělanějších lidí své doby, žijící na dvoře Karla Velikého, pokládal vpád Vikingů za boží trest: „*Hle, je tomu téměř tři sta padesát let, co jsme se my a naši praotcové usadili v této krásné zemi, a dosud nikdy Británii nepostihlo tak strašné neštěstí, jaké nám právě způsobili pohané. Nebylo člověka, který by pokládal za možné, že by takovou plavbu vůbec dokázali podniknout. Teď zříme kostel svatého Cuthberta zbrcený krví kněží Kristových, oloupený o všechny poklady ... A místo, odkud se po odchodu Paulina z Yorku začala mezi nás šířit křesťanská víra, stalo se nyní počátkem bĕd a hrůz ... Zlá předzvěst této kletby se objevila mezi námi ... Co znamená krvavý déšť snášejíci se během pŕstu na město York?*“ (cit. Churchill 1996, 80). V listĕ pro Higbalda, biskupa Lindisfarne, se Alcuin podivil nad tím, že se svatý Cuthbert nedokázal za pomoci všech svĕtců ubránit. Bezpochyby v tom musí být nějaký vyšší zámĕr. Každopádnĕ Alcuin přislíbil, že využije veškerého svého vlivu u Karla Velikého pro osvobození odvlĕčených mnichů.¹⁷ Tato Alcuinova poznámka je zajímavá, protože ukazuje, že mezi Franky a Vikingy existovaly v té době určité kontakty. Nájezdníci se nevynořili z neznámé mlhy tajemného Severu (Whittock a Whittock 2013, 30).

V následujícím roce byl vyplenĕn klášter Jarrow, ve kterém zemřel roku 735 Beda Ctihodný. Jeden z vůdců pirátů byl nicménĕ zajat a umuĕen; vikinská flotila byla zničena bouří a ty, kteří se zachránili na břehu, zabili místní obyvatelé. To učinilo na Dány náležitý dojem a několik dekádn se Severané anglickému pobřeží vyhýbali. Místo toho se zamĕřili na bezbranné mnišské ostrovní komunity a Irsko. Roku 795 Vikingové napadli kláštery Skye a Ionu na Hebridách a Rathlin u severovýchodního pobřeží Irska. Iona byla vyrabována opakovanĕ znovu v letech 802, 806 a 807. Po této zkušenosti se místní mniši přemístili do Kells v irském vnitrozemí. Klášter v Kildare západně od Dublinu vyloupili Skandinávci ĕtrnáctkrát (Pearson 2006, 338–340).

V roce 799 pocítili ostří meĕe Severanů mniši z kláštera Saint Philibert na ostrovĕ Noirmoutier v ústí Loiry. Byl to první výpad proti mocné Franské říši. Spíše průzkum bojem než invaze, na kterou Vikingové stále

¹⁷ V letech 830 až 845 byly ostatky svatého Cuthberta přeneseny z Lindisfarne (kde klášterní život oĕividně přežil události roku 793) do Norham-on-Tweed (Whittock a Whittock 2013, 24–26). Dnes spoĕívají v katedrále v Durhamu, jejíž základy byly položeny v roce 995.

postrádali dostatek síly. Brutalita Severanů mnohé Evropany, přivyklé poměrům raného středověku, zaskočila. Výpravy „pohanských korábů“ nicméně neznamenaly pro konsolidované Karlovo impérium závažnější bezpečnostní hrozbu. Na počátku devátého století byly útoky Severanů na Britské ostrovy, fríské pobřeží a v kanálu La Manche bezpochyby nepřijemné, ale nebyly faktorem, který by destabilizoval místní politickou moc. To se mělo ve třicátých letech devátého století zásadně změnit.

Jaké byly důvody nordické asertivity, která ponořila severozápadní Evropu, jež se právě připravovala k civilizačnímu vzepětí, do nové doby temna? Historikové se většinou zmiňují o demografickém růstu, který přinutil obyvatelstvo Skandinávie, jemuž se nedostávalo obživy, hledat štěstí v zámořských výbojích (Brøndsted 1967, 19–22). Je pravděpodobné, že západní Norsko, odkud vzešli osadníci, kteří kolonizovali Shetlandy, Orkneje, Hebridy a Island, čelilo zemědělské krizi, jež mohla být umocněna či přímo zapříčiněna tradičním zákonem o nedělitelnosti rodových statků (*óðal*) přecházejících na nejstaršího syna. Většina Vikingů však neodcházela na kořistnické výpravy, aby se stala rolníky, ale aby získala bohatství a slávu. Ti, kteří přežili, se většinou vraceli domů. V okamžiku, kdy se v zemích, které dobyli, připoutali k půdě, ztratili válečnickou energii, časem podlehli a splynuli s autochtonními populacemi. Obávané predátory z nich činila mobilita na mořích, nikoliv práce na poli. Ve druhé polovině devatenáctého století si Evropané rozdělovali subsaharskou Afriku pod záminkou šíření „křesťanství, obchodu a civilizace“ („*Christianity, Commerce, Civilization*“). Nedopustíme se příliš velkého anachronismu, když budeme konstatovat, že stejná kombinace přispěla v osmém a devátém století k explozi skandinávských válečnických společenství (Randsborg 1981).

Někteří historikové argumentují, že v době, která bezprostředně předcházela dánským a norským útokům na obchodní střediska, města a kláštery Franské říše a Britských ostrovů, ztratil Abbásovský chalífát kontrolu nad stříbrnými doły na území dnešního Tádžikistánu. Přisun arabského stříbra do Skandinávie se proto zastavil s neblahými důsledky pro místní obchod, hospodářství a sociální soudržnost. Severské komunity, ve kterých stříbro a další cenné komunity byly základním tkánivem vztahů mezi patrony a jejich klienty, musely hledat alternativní zdroje prostřednictvím kořistnických výprav na pobřeží severozápadní Evropy (Whittock a Whittcock 2013, 37).

Římskou moc vystřídaly v západní Evropě v raném středověku primitivní státní útvary založené na ideologii moci a sociální organizaci, které tradičně označujeme jako germánské, nakolik je tento pojem kontroverzní a zatížený primordialistickým pojetím dějin. Historickou látku tvoří permanentní sociální interakce lidských aktérů, vyjednávání,

přehodnocování a rivalita, které svojí dynamičností a fluiditou unikají jakékoliv stabilní kategorizaci. Takzvané historické síly jsou často pouhými pomíjivými ideologickými konstrukcemi generovanými za účelem legitimizace či prosazení určité mocenské strategie. Jestliže se tato pojmová instrumentalizace stane sugestivní symbolickou narativitou, která se úspěšně dokáže adaptovat na odlišné historické kontexty a internalizovat v myslích historických aktérů, zrodí se ideologie s nadčasovými aspiracemi. Události pozdní antiky a raného středověku byly často interpretovány takovým způsobem, aby ospravedlnily vizi germánství jako normativního jádra západní civilizace.

V šestém a sedmém století se v severozápadní Evropě prosadili jako dominantní hegemon Frankové. Jejich politický a ekonomický model byl posléze imitován v rámci mimetické rivality ostatními komunitami v přílehlém regionu včetně Skandinávie. Zásadním impulsem k útoku Vikingů na severozápadní Evropu byl bezpochyby rozmach obchodní aktivity, k němuž došlo od konce sedmého století. Během vikinského věku vyrůstaly v tradičně chudé zemědělské Skandinávii rozsáhlejší osady téměř městského charakteru, jejichž obyvatelé se věnovali řemeslům a obchodu. Drtivá většina populace však žila nadále na venkově. Zatímco v Dánsku převažovaly kompaktní vesnice, v Norsku a Švédsku převládala rozptýlená a relativně izolovaná zemědělská sídla. Vesnici Vorbasse na Jutském poloostrově tvořilo pět nebo šest dřevěných usedlostí vždy s jednou velkou budovou dlouhou až třicet metrů s obytnými místnostmi a stájí pro dvacet až třicet kusů dobytka a několika menšími hospodářskými stavbami. Jejich brány směřovaly do komunikace, kterou jednotlivé farmy lemovaly.

Vznikla nová významná a vlivná střediska směny pro obchod se Severem, například Dorestad (dnešní Wijk-te-Duurstede) na soutoku Rýna a Leku, Quentowic nedaleko Boulogne, Hamwih (předchůdce Southamptonu), Fordwich (přístav Canterbury), Londýn, Ipswich a York.¹⁸ Nejstaršími městy ve Skandinávii byly Ribe a Hedeby (Haithabu nebo pozdější Šlesvik) v Dánsku na jižním cípu Schlei fjordu a Birka ve východním Švédsku, kterou založil místní panovník kolem roku 800. Zrodila se impozantní obchodní zóna, která zahrnovala kromě rozsáhlých oblastí kontinentu Britské ostrovy, Skandinávii a Pobaltí (Roesdahl a Wilson 1992, 126). Po roce 700 těžili Frisoové v pohoří Harzu vydatná ložiska stříbra, která jim umožnila razit mince obíhající na kontinentu i Britských ostrovech. Pozornost obchodníků přitahovala kvalitní kožešina ze Skandinávie a Pobaltí. Ze Severu se vyvážela bobří a vydří kožešina,

¹⁸ Původní anglosaský název Yorku byl *Eoforwic*, v době severské vlády bylo užíváno označení *Lorvík*, *Lork* nebo *Jorvík*.

jantar, kůže, kajčí peří, mroží kly, paroží, křišťál, mastek, břidlice na výrobu brousku a otroci, vesměs produkty, které odlehlejší sámské, finské a baltské populace odváděly jakožto tribut. Byly směřovány za artefakty vyjadřující sociální status jako skleněné poháry, keramika, bronzové nádoby a drahé kovy importované z jihu. Seveřané pronikali dále na severovýchod. V polovině osmého století byla založena na řece Volchov dvacet kilometrů od jejího ústí do Ladožského jezera obchodní stanice Stará Ladoga (*Aldeigjuborg*). Mezi střediska, ve kterých se zmíněné transakce odehrávaly, náležela Dankirke, Gudme, Sorte Muld a Helgã. Zisk se přelával rovněž do impozantních vladařských sídel v Borre, Borgu, Uppsale nebo Högomu. Kolem roku 705 zřídil dánský panovník významné obchodní centrum v Ribe na jihozápadním pobřeží Jutska, které zřejmě nahradilo Dankirke a odkud putovalo zboží dále do Kaupangu v norském Vestfoldu, švédské Birky na ostrově Björkö v jezeře Mälaren nebo Hedeby na jihovýchodním pobřeží Jutského poloostrova v zálivu Schlei (Sawyer 2003, 72–73).

Severská společnost byla viditelně sociálně stratifikovaná. V Osebergu byla roku 834 pod mohutnou mohylou pohřbena v lodi žena bezpochyby vysokého společenského postavení. Zmíněný hrob obsahoval mimo jiné nábytek, nádobí, nářadí, vůz nebo sáně. Budova v Borgu na ostrově Vestvågøy v norském souostroví Lofoty ležícím severně od polárního kruhu, přestavěná v sedmém nebo osmém století, byla dlouhá tři- a osmdesát metrů, široká devět metrů a vysoká osm až devět metrů. Skládala se z několika obytných místností, skladišť a stájí. Největší sál byl používán jako prostor pro hostiny, slavnosti a náboženské obřady. Archeologové zde našli zdobené předměty ze zlata, kontinentální keramiku a zbytky skleněných pohárů pocházející z Francie, jižní Anglie a pravděpodobně černomořské oblasti. V Borre v norském Vestfoldu archeologové studovali úctyhodné pohřební mohyly vysoké pět až sedm metrů o průměru třicet dva až pětáctýřicet metrů. Bylo to zřejmě v merovejské době místo důležité pro kontrolu obchodní cesty mezi Dánskem a vnitrozemím jižního Norska. Největší mohyla ve Skandinávii vysoká dvanáct metrů o průměru devadesát pět metrů se nachází v Raknehaugenu v tradičním kraji Romerike severovýchodně od Osla. Další mohyly související s obchodní výměnou mezi Skandinávií a merovejskou západní Evropou byly vybudovány ve švédských zemědělských regionech Götaland a Svealand. Vyšší hladina moře tehdy umožňovala, aby lodě připlouvaly z jezera Mälaren až ke Staré Uppsale, kde vzniklo náboženské a politické centrum vikinského Švédska. Pohřební lodě a artefakty ve Vendelu a Valsgärdu připomínají proslulé pohřebiště v Sutton Hoo ze sedmého století ve východní Anglii. Nálezy na ostrově Helgö na jezeře Mälaren vypovídají o obchodu se značně vzdálenými kontinentálními

oblastmi a Britskými ostrovy. Byla zde odkryta například Buddhova soška indického původu.

Od osmého století se ve Skandinávii formovaly primitivní raně středověké státy. Jejich prostřednictvím vstupoval nordický region do světových dějin. Na počátku byl vzestup místních náčelníků či patronů, kteří rozšiřovali síť svých klientů a kontrolovali stále rozsáhlejší teritorium. O ochraně podmaněného území svědčí například *trelleborgy* v Dánsku. Vládce vyžadoval zvláštní daň ve formě lodí, posádky a zásob (v Dánsku *leding*, Norsku *leidang* a Švédsku *leding*). Vznikla družina loajálních bojovníků obklopujících panovníka (*lið* nebo *hirð*). Svědectví o počátcích skandinávských států, Dánska, Švédska a Norska, poskytují cizí zdroje, například Královské franské anály (*Annales Regni Francorum*), *Vita Anskarii*, Irské anály a kronika Adama Brémského (*Gesta Hammaburgensis Ecclesiae Pontificum*).¹⁹ Nejucelenější popis Skandinávie raného středověku pochází od norského kupce Ottara (Anglosasové jej nazývali Ohthere), který navštívil na konci devátého století anglického krále Alfréda. Jeho líčení bylo začleněno do předmluvy ke starému anglickému překladu Orosiových *Dějín* (*Historia adversum paganos*): „*Ohthere řekl svému pánovi, králi Alfrédovi, že statek, kde žije, leží severněji než (statek) kteréhokoliv Nora na břehu oceánu. Řekl ovšem, že země se prostírá ještě velmi daleko dál na sever a je neobydlená, až na to, že tu a tam mají tábořiště Laponci ... Byl to velmi bohatý muž, jehož bohatství se počítalo, aby se tak řeklo, na divoká zvířata. Když přišel na návštěvu ke králi, byl majitelem šesti set zvířat, jimiž se říká „sobi“. Šest z nich byli ochočení jeleni, kteří jsou obzvlášť cenní, protože je Laponci používají jako vějíčky, aby přilákali a chytili divoké soby. Patřil k nejdůležitějším mužům oné země, ale nevládnul víc než všeho všudy dvacet kusů dobytka a dvacet prasat, a to málo, co oral, oral s koňmi. Jejich bohatství pochází hlavně z daní, které jim platí Laponci (ve) zvířecích kůžích, ptačím perí, velrybích*

¹⁹ Adam Brémský je jedním z nejpovolanějších průvodců světem Vikingů, i když mnohé jeho informace musíme přijímat s jistou obezřetností. Úkolem sepsat dějiny brémsko-hamburského arcibiskupství jej pověřil arcibiskup Adalbert z Gosecku, dokončeno bylo za jeho nástupce arcibiskupa Liemara v roce 1075. Narodil se před rokem 1050. Původ a rodiště Adama Brémského není přesně známo (pravděpodobně v Horním Sasku mezi Werrou a horní Sálou). Studoval na dómské škole v Bamberku (založené Jindřichem II.), z jejíž na tehdejší dobu bohaté knihovny čerpal při sepisování svého díla. Silně jej ovlivnil vedoucí bamberské školy Meinhard, bývalý kanovník ve Špýru. Od roku 1066, naplněném řadou významných historických událostí, Adam Brémský působil v Brémách jako kanovník a ředitel katedrální školy. Množství cenných poznatků získal jako misionář v severním Německu a během pobytu na dvoře dánského krále Svena Estridsona. Adam Brémský zemřel mezi lety 1081 až 1085.

kostech a lodních lanech, vyrobených z kůží velryb a tuleňů. Každý platí podle svého postavení ... Říkal, že Norsko je velmi dlouhé a úzké. Všechny země, na kterých se dá pást, leží podél mořského pobřeží, (které) je místy velmi skalnaté. Výš na východ leží divoká vřesoviště podél obdělávané půdy, (která) může mít na jihu napříč šedesát mil. Uprostřed (je orná půda) třicet nebo víc (mil široká); a na severu, jak říkal, kde je nejužší, může až k pustině měřit (pouhé) tři míle. Pak jsou pustá vřesoviště, v některých částech země tak široká, že se přes ně dá jít dva týdny Vedle jižní části této země za vřesovišti je Švédsko ... A vedle severní části je území Cwenas. Cwenas někdy napadají Nory a někdy Norové je. V pustinách jsou roztroušena obrovská sladkovodní jezera a Cwenas si přes pevninu nosí své lodě k jezerům, a odtud napadají Nory ... Ohthere nazýval oblast, kde žil, Ha-logaland. Říkal, že severněji než on už nikdo nežije. Na jihu země však je jisté město, kde se konají trhy, jménem Sciringesheal (Kaupang). Říkal, že trvá nejméně měsíc se tam dostat pod plachtami, jestliže v noci odpočíváte a každý den máte příznivý vítr. Celou dobu musíte plout podél pobřeží. Po pravoboku je napřed Irsko a poté ostrovy ležící mezi Irskem a Anglií ... A po levoboku celý čas Norsko. Jižně od tohoto místa se veliké moře otvírá k zemi, širší než kdokoli může přehlédnout ... Říká, že ze Sciringeshealu plul pět dní k obchodnímu městu aet Haethum (Hedeby). Když se tam plavil ze Sciringeshealu, měl po tři dni Dánsko po levoboku a po pravoboku otevřené moře; potom, dva dny předtím, než se dostal do aet Haethum, měl po pravoboku Jutsko a Sillende a mnoho ostrovů – jsou to země, kde žili Anglové, než přišli do Anglie – a dva dny byly po levoboku ostrovy, které jsou součástí Dánska“ (cit. Davies 2003, 195–196).

Základním předpokladem plnohodnotné integrace Skandinávie do západní civilizace byla její christianizace. Na rozdíl od řady germánských kmenů, které byly po staletí v kontaktu s Římskou říší a přijímaly křesťanství ještě před kolapsem impéria, Skandinávci si ve druhé polovině prvního tisíciletí po Kristu pohanství nejen udrželi, ale i dále rozvinuli do podoby, která byla neobyčejně rezistentní vůči misijnímu úsilí přicházejícímu z Jihu. V sedmém století po Kristu vzniklo na místě bývalé římské pevnosti na jihovýchodě nizozemské provincie Utrecht na dolním toku Rýna významné obchodní středisko Dorestad. Odkud především po toku Kromme Rijn, který za římských časů představoval *Limes Germanicus*, putovali do Skandinávie kupci a misionáři (Sawyer 2003, 70). Vikingové prolomili franskou obranu, v roce 846 město vyplenili a později svými útoky ukončili období prosperity, kdy se zde razily karolinské denáry a vyplouvaly lodě do muslimského světa, Byzance a přístavů Severu.

Nejstarší sakrální stavby ve Skandinávii byly postaveny ze dřeva, teprve ve dvanáctém století byly přebudovány pomocí kamene. Jejich

architektura připomínala původní anglické a německé vzory. Církev šířila na Severu latinu a abecedu, která nahradila runy. První biskupové působící ve Skandinávii byli většinou cizinci z Anglie nebo Německa. Přinesli s sebou západní vzdělanost, dovednosti, znalosti a úplně nové horizonty. Konverze ke křesťanství probíhala v různých částech Skandinávie odlišně. V Dánsku se uskutečnila relativně rychle pod záštitou silného panovníka, zatímco ve Švédsku, například v Upplandu, závisela více na iniciativě a rozhodnutí jednotlivých rodů či jedinců. Navzdory skutečnosti, že kyjevští vládci, s nimiž měli Severané četné kontakty, přijali koncem desátého století křesťanství z Byzance, Skandinávie byla evangelizována západními katolickými misionáři (s výjimkou Karélie, která se nacházela pod vlivem ortodoxního Novgorodu).

Prvním známým misionářem, který zamířil do Skandinávie, byl svatý Willibrord (657–739), benediktýnský mnich původem z Northumbrie, kterého papež Sergius II. vysvětil v roce 695 na prvního arcibiskupa Frísů. Willibrord se údajně krátce po roce 700 vypravil do Ribe. Ve Švédsku neuspěl; pouze s sebou přivezl zpátky do Dánska třicet chlapců, ze kterých hodlal vychovat misionáře pro severní země. Pro příštích sto let nezbylo z těchto záměrů nic. Franští panovníci měli větší zájem o christianizaci svých bezprostředních sousedů za Rýnem, Frísů, Sasů a dalších germánských kmenů než obyvatel Skandinávie. V letech 772 až 804 vedl Karel Veliký boje se Sasy, které skončily jejich podrobením a násilnou, ale z dlouhodobého hlediska úspěšnou christianizací. Po tomto symbolickém odčinění bitvy v Teutoburském lese se Sasko stalo provincií Franské říše a bylo rozděleno do osmi biskupství a podřízeno mohučskému a kolínskému arcibiskupovi.

Rozdílný postup christianizace a odlišný vliv středomořské kultury způsobovaly, že se povaha skandinávských, anglosaských, franských a dalších západoevropských státních útvarů začala odlišovat. Pohanští lidé Severu se vymezovali vůči křesťanským sousedům na Jihu, kteří se nicméně na rozdíl od Římanů nehodlali navzdory dílčím neúspěchům zastavit na Rýně. Frankové dobyli saské teritorium na severu Německa na samotném pomezí Dánska, které se obdobně jako další severské komunity cítilo ohroženo. Z jihovýchodu postupovaly slovanské kmeny. Ve střední Evropě zanikla po roce 796 definitivně avarská hegemonie, ale mocenské vakuum v Podunají nevyplnili Frankové, ale Slované a posléze Maďaři. To byla geopolitická konstelace, která předznamenala vikinský fenomén. Začátkem devátého století se hranice franské moci posunuly jižně od dolního toku Labe. Od Dánska oddělovalo Franky jen „území nikoho“, *Nordalbingia*. Expanzi Vikingů lze proto alespoň v prvním období chápat jako nejrozsáhlejší střet mezi pohanským a křesťanským světem v dějinách Západu.

Seveřané měli v této válce velkou výhodu, kterou byl nový typ válečné dračí lodi (*langskip*, *snekkja* či *drakkar*). Bezpochyby to byla v dějinách válečnictví jedna z historicky nejúspěšnějších a nejsmrtonosnějších inovací, která výrazně zasáhla do dějin západní civilizace. Germáni převzali při rozvoji svého námořnictví řadu inovací od svých jižních sousedů, především od Keltů. V Nydamu na dánsko-německém pomezí byla objevena veslice ze čtvrtého století dlouhá třiadvacet metrů s nosností devět tun. Pohánělo ji čtrnáct párů vesel (Zimák 2002, 10–11). Loď z proslulé saské pohřební mohyly v Sutton Hoo v Anglii z počátku sedmého století byla dlouhá sedmadvacet metrů a do chodu ji uvádělo dvacet osm veslařů. Její boky byly příliš nízké na to, aby obstála na rozbouřeném moři. Plachty, které znali ve Středomoří již Feničané, Egypťané a další místní kultury několik tisíc let před naším letopočtem, převzali Skandinávci od Sasů nebo Keltů. Mohli se proto vydat dolů na jih k břehům Galie a Hispánie, jak se o tom místní obyvatelé měli záhy přesvědčit. Loď ze šestého století, kterou vykopali archeologové v norském Kvalsundu, měla obšívku sestavenou z kratších planěk, což jí dodávalo větší pružnost, a masivní „vikinský“ kýl profilu „T“ důležitý pro zachování stability na rozbouřeném moři. Soudobá rytina z Gotlandu zobrazuje plavidlo s plachtou zavěšenou na ráhnu (Zimák 2002, 12–13).

V Severním moři původně dominovali Sasové, které po jejich odchodu do Anglie vystřídali mezi šestým až devátým stoletím Frísové. Používali upravené keltské lodě, mimo jiné plachetnice nazývané hulky a kogy (*kaagy*), jež dopravovaly zboží až do Skandinávie. Jejich hlavním přístavem byl Dorestad poblíž ústí Rýna, ve kterém se setkávali kupci ze Středomoří, Britských ostrovů, Skandinávie a Pobaltí (Brøndsted 1967, 36–37). Frísové navrátili na Sever čilý námořní ruch a zasloužili se o vznik široké obchodní zóny spojující Orient, Středomoří, Britské ostrovy, Skandinávii a Baltské moře. Vytvořili tak zárodek, ze kterého se o několik století později zrodilo jádro nového světového hospodářského systému. Pokud jde o mořeplavbu, byli Frísové učiteli a vzorem Skandinávcům, kterým ukázali nové horizonty (Pye 2014, 27–47).

Velké typické vikinské lodě s vesly, kýlem, palubou na zádi a přídi a stěžněm s jednou až dvěma čtvercovými plachtami se ve Skandinávii objevily v osmém století. Nadaným severským stavitelům se podařilo zhotovovat plavidla, která byla lehká, odolná, pohyblivá, snadno ovladatelná a kromě posádky pojala koně a dostatečné množství zásob. Klinková obšívka štíhlého trupu obstála na rozbouřených mořích. Mělký ponor jim umožňoval plout proti proudu říčních toků hluboko do vnitrozemí. Plavba na řekách, zejména ve východní Evropě, vyžadovala lehké lodě s výkonnými veslaři, přičemž na kratší vzdálenosti byla plavidla přenášena.

V roce 1880 byla v mohyle tyčící se nad hrobem vikinského náčelníka v norském Gokstadu nalezena loď střední velikosti pocházející z roku 880 s nápadnou vyřezávanou dračí hlavou. Od zádi k přídi byla 25,5 m dlouhá a široká byla 5,75 m. Nosnost měla osmadvacet tun. Roku 1892 doplula kopie gokstadské lodě z Norska do Ameriky za čtyři týdny při průměrné rychlosti dvanácti uzlů (22 km/hod.). Plavidlo objevené v roce 1903 v mohyle v Osebergu v Oslofjordu z roku 820 bylo dlouhé přes jednadvacet metrů a široké pět metrů. Štíhlá plavidla se silným kýlem poskytovala místo pro třicet až dvaatřicet veslařů, i když počet štítů dochovaných v Gokstadu vypovídá o dvojnásobném množství mužů umístěných ve dvou řadách. Lodě byly řízeny bočním kormidlovým veslem (Zimák 2002, 16; Roesdahl a Wilson 1992, 42–43). Kromě speciálních válečných lodí existovala obchodní plavidla určená pro dopravu zboží zvaná knarry (*knörr* a *kaupskip*), která dopravovala kolonisty včetně dobytka a nábytku na ostrovy v severním Atlantiku, na Island, do Grónska i do Severní Ameriky. Lodě ze Skuldelevu v Dánsku z jedenáctého století, určené pro oceánské plavby, byly dlouhé třicet metrů a pohánělo je čtyřicet až padesát veslařů. Jejich nosnost dosahovala padesáti tun.

3.2 Vikingové a počátky dánské státnosti

Nejrozvinutější oblastí Skandinávie s nejrozsáhlejšími styky s kontinentem bylo díky své geografické poloze Dánsko, které bylo vstupní branou nejen do vnitrozemí poloostrova, ale i do Baltského moře. Adam Brémský označil v polovině jedenáctého století Jutsko za zemi „*slané půdy a pusté osamělost*“: „*Půda je zde neúrodná, kromě míst podél řeky vypadá celá země skoro jako poušť ... Jestliže je celá oblast Germánie hrozivá svými hlubokými lesy, Jutsko je hroznější než jiné, jakým se vyhýbáme: kvůli nedostatku potravin na pevnině a kvůli pirátům na moři. Jen málokde se země obdělává, jen málokde se hodí pro lidská obydlí. Sem tam vybíhají z moře zálivy a pouze u nich leží velké osady*“ (Adam Brémský 4:1, 189). Podle Roskildské kroniky z let 1138 až 1143 panovalo „ve starých dobách“ v Dánsku množství místních vládců, přičemž autor zmínil dva náčelníky v Jutsku, třetího na ostrově Fyn, čtvrtého na Sjællandu a pátého ve Skåne. Později se tento počet údajně ustálil na dvou panovnících, z nichž první ovládal celé Dánsko a druhý Anglii a později rovněž Dánsko. Z textu není bohužel zřejmé, zda oním „sjednotitelem“ byl mýtník Ívar (syn legendárního vikinského vůdce Ragnara Lodbróka z devátého století) nebo historický Knut Veliký z desátého století (Bolton 2009, 189). Dánské království získalo již v merovejské době v ekonomickém a politickém životě Skandinávie výsadní úlohu, kterou si udrželo